
KRAJNJE DESNIČARSKI POKRETI I SIMBOLIKA NA ZAPADNOM BALKANU: PRIRUČNIK

Dr. Hikmet Karčić
Sarajevo, 2022.

KRAJNJE DESNIČARSKI POKRETI I SIMBOLIKA NA ZAPADNOM BALKANU: PRIRUČNIK

Zahvale

Autor se želi zahvaliti Richardu S. A. Newellu za vrijedne savjete i komentare u pisanju ovog priručnika. Posebno hvala Nermini Kuloglijji na ustupanju nekih od fotografija i prof. dr. Emiru O. Filipoviću za pomoć u identifikaciji nekih od simbola koje koristi krajnja desnica.

1. Predgovor

Reflektirajući trend, koji je sada vidljiv u velikim dijelovima svijeta, zapadno-balkanska 'krajnja desnica' postaje vidljivija, hrabrija i kohezivnija. Ove grupe s ponosom prikazuju svoje ideološke poruke mržnje širom svoje 'teritorije' kroz različite javne manifestacije: simbole na zastavama, obilježja, memove ili poruke i slike sprejom naslikane po zidovima. Međutim, širenje i prodor interneta posebno su pomogli rastu krajnje desnice tamo gdje je dugi niz godina bila skrivena. U tom periodu razvio se složen niz kodiranih simbola i pojmova, koje neupućeni mogu lako zanemariti ili pogrešno razumjeti. To se dijelom dogodilo zato što su tradicionalni simboli krajnje desnice, kao što je svastika, zabranjeni, a njihova upotreba sankcionisana. Sada, ohrabreni političkom klimom, ovi se simboli i slogani pojavljuju u javnom prostoru (sve više uporedo sa starijim, već zabranjenim simbolima).

Ovaj priručnik služi kao vodič za prepoznavanje i razumijevanje simbola krajnje desnice koji se koriste na Zapadnom Balkanu, a bit će od koristi istraživačima, novinarima i sigurnosnim službama kako bi im pomogao da prepoznaju i razumiju ove oblike govora mržnje i simbola mržnje.

Ovaj dokument predstavlja rezultate preliminarnog istraživanja, sprovedenog s ciljem mapiranja ilustrativnog pregleda krajnje desničarskih simbola na Zapadnom Balkanu. Ova tema do sada nije bila predmet mnogih istraživanja, stoga ova publikacija predstavlja jedan od prvih pokušaja identifikacije i objašnjenja simbolike koju koriste ekstremno desničarske grupe, kako na Zapadnom Balkanu tako i drugdje. Krajnja desnica i njena simbolika postaju sve transnacionalniji.

Ovaj priručnik je prvenstveno napisan za istraživače, novinare i službe sigurnosti, kako bi pružio uvid i omogućio identifikaciju krajnje desničarskih aktera. Spisak simbola predstavljen u ovom priručniku nije konačan, riječ je samo o onim najčešće korištenim.

2. Sažetak

Ovaj priručnik pruža pregled uobičajene simbolike i jezika koji koriste pristalice desnice ili ekstremne desnice na Zapadnom Balkanu, t. j. u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji.

Slike i slogani obuhvaćeni u nastavku su samo dio simboličkih tropa popularnih među grupama krajnje desnice i nisu nužno prepoznatljivi kao krajnje desničarski, u smislu evropske i američke krajnje desnice, posebno oni koje koriste srpski nacionalisti. Ipak, neke ideje i mržnje su zajedničke.

Ovaj izvještaj pokazuje da je sentiment, koji se može prepoznati kao „krajnje desničarski“ ili bar ima mnogo zajedničkog sa „krajnjom desnicom“, vrlo uobičajen širom Zapadnog Balkana, prvenstveno koncentriran među nacionalističkim grupama u Hrvatskoj, Srbiji, na sjeveru Kosova i na područjima u BiH u kojima dominiraju bosanski Hrvati, i drugom bh. entitetu, Republici Srpskoj, u kojoj dominiraju bosanski Srbi.

Hrvatski krajnje desničarski nacionalizam (prisutan u Hrvatskoj i regijama u BiH naseljenim bosanskim Hrvatima) je možda najlakše prepoznatljiv kao „krajnje desničarski“, crpeći mnogo iz nacizma, jasno je islamofobičan, ali s dodatnim elementom mržnje prema Srbima.

Srpski nacionalizam (prisutan u Srbiji i regijama u BiH u kojima dominiraju bosanski Srbi) ne vuče korijene iz nacizma, i ima malo zajedničkog s hrvatskim nacionalizmom – budući da je antagonističan prema njemu – ali ono što mu je zajedničko sa hrvatskim krajnje desničarskim nacionalizmom i krajnjom desnicom širom svijeta je islamofobija.

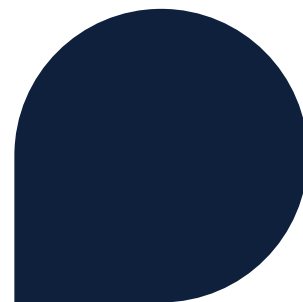
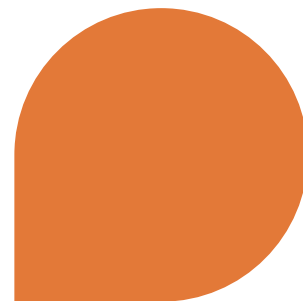
Veliki dio ovog ekstremno desničarskog sentimenta prenosi se putem grafita, murala, popularne i tradicionalne muzike, društvenih, političkih i akademskih diskursa. To je najizraženije u ponašanju fudbalskih navijačkih grupa, poznatih kao 'Ultras'.

Lokalne vlasti su bile spore i zaista nespremne da zabrane ove izraze nacionalizma, djelimično, pretpostavljamo, zbog simpatija prema tim sentimentima. Tamo gdje zakoni postoje, oni se rijetko sprovode u potpunosti.

Transmisija i transfer su velikim dijelom potpomognuti društvenim mrežama, a lokalne krajnje desničarske grupe zahvaljujući društvenim mrežama dopiru dalje i grade ideološke i praktične veze. Praćenje i ocjenjivanje ovog rasta je teško. Dešifriranje diskursa općenito je teško jer se on prenosi prvenstveno putem kodiranog jezika i posebno memima.

Ove ekstremno desničarske grupe često dobijaju institucionalnu podršku (na diskretan način) kako od Katoličke tako i od Srpske pravoslavne crkve.

Veliki dio prethodnih analiza regije bio je fokusiran na prijetnju koju predstavljaju muslimanski ekstremisti. Ovaj izvještaj treba da pomogne čitateljima i istraživačima da razumiju da, iako su znakovi muslimanskog ekstremizma još uvijek – rijetko – prisutni, lokalni krajnje desničarski pokreti predstavljaju najveći regionalni izvor sigurnosnih prijetnji.

3. Uvod

Izraz „krajnja desnica“ na Zapadnom Balkanu vjerovatno zahtijeva malo složenije objašnjenje nego u drugim evropskim regijama. Opće shvatanje izraza prima facie implicira veze sa fašizmom, nacizmom, Hitlerom itd., ili proizlaženje iz njih. Ovakav okvir je malo prejednostavan da bi se mogao primijeniti u regiji. Međutim, postoje određene, sve veće sličnosti između pokreta krajnje desnice širom Zapadnog Balkana i ostatka Evrope i Amerike.

U regiji postoje dvije glavne grupe krajnje desnice. Konceptualno je najlakše razumjeti hrvatsku/bosansko-hrvatsku krajnju desnicu, koja svoje korijene ima u hrvatskom ustaškom pokretu koji je bio saveznik nacista i koji je dominirao većim dijelom današnje Hrvatske, BiH i u dijelovima Srbije. Njihova brutalnost, koju je čak i SS smatrao neukusnom, bila je usmjerena prvenstveno protiv Srba u regiju, ali su bili podjednako efikasni i revni u ubijanju Roma i lokalnog jevrejskog stanovništva. Jugoslovenske vlasti, koje su vladale regijom nakon Drugog svjetskog rata, nisu uspjele da se suoče sa naslijeđem ovih ubistava, a ogorčenost je i dalje bila prisutna na lokalnom nivou, služeći kao pokretač sukoba koji je izbio 1990-ih, dovodeći do raspada regije. Hrvatski nacionalisti ponovo su počeli koristiti simbole, jezik i veliki dio ideologije koju su koristile Ustaše. U redovnim oružanim snagama Hrvatske postojale su cijele jedinice koje su njegovale naslijeđe iz Drugog svjetskog rata. Postojala je, na primjer, jedinica koja je nosila ime ustaškog vođe Jure Francetića, koji je tokom Drugog svjetskog rata bio odgovoran za masacre počinjene nad Srbima i Jevrejima u BiH. Ponovo su veliki dio svog nasilja usmjerili protiv Srba koji su ostali u Hrvatskoj i protiv Bošnjaka u BiH. Završetkom rata Hrvatska je započela svoj put prema Evropi i na trenutke se činilo da se pokušava suočiti s prošlošću. Popularnost krajnje desnice i njena simbolika nisu potpuno nestali. Dokazi za to su grafiti rasprostranjeni širom Hrvatske i u dijelovima BiH, skandiranje na fudbalskim utakmicama, popularnost nacionalističkih pjevača i pjesama, te retorika nekih od ekstremnijih političara.

Druga grupa krajnje desnice, koja je prisutna u Srbiji i područjima BiH u kojima dominiraju Srbi, nema tako jasno „krajnje desničarsko“ naslijeđe i ne crpi zajedničku inspiraciju iz nacizma i fašizma, iako dijeli

nekoliko njegovih sentimentata. Srpska „krajnja desnica“ se najbolje da definisati kao prvenstveno antimuslimanska, antizapadna, antihrvatska/katolička; pro-pravoslavno-nacionalistička i pro-ruska. Antihrvatski sentiment proizlazi iz ustaškog naslijeđa iz Drugog svjetskog rata. Jedan od centralnih ideoloških stubova je fiksacija na pitanje Kosova, za koje mnogi Srbi vjeruju da na njega imaju duhovno i nasljedno pravo, drugi je vjerovanje da područja BiH (i donekle i Hrvatske) također pripadaju Srbiji. S obzirom na to da su ova područja, Kosovo i veliki dijelovi BiH, naseljena prvenstveno muslimanima, antimuslimansko raspoloženje, koje crpi inspiraciju iz starih resantimana prema Osmanskom carstvu (koje je okupiralo regiju), ključna je komponenta srpske „krajnje desnice“. To se manifestiralo nekoliko puta kroz srpsku historiju, na primjer u staroj poeziji i pjesmama koje su ostale popularne kroz vjekove. Moderniji primjeri se mogu naći u ponašanju gerilskih grupa srpskih nacionalista (poznatih kao četnici) koje su tokom Drugog svjetskog rata masovno masakrirale Bošnjake nastanjene u Crnoj Gori, južnoj Srbiji i istočnoj BiH. Ovi masakri su se ponovili u posljednjem ratu i kulminirali su genocidom u Srebrenici. Simbolika ove mržnje, koja se (ponovo) može pronaći u grafitima, muralima, pjesmama, književnosti, akademskom i političkom diskursu, je bila stalno prisutna. Savremeni srpski „krajnje desničarski“ nacionalizam je i dalje složena mješavina historijskih pritužbi, od kojih je većina zamišljena, i od kojih se mali broj poklapa sa tradicionalnim vrijednostima evropske i američke „krajnje desnice“. U posljednje vrijeme, članovi različitih grupa ulažu svjestan napor u približavanje jednih drugima. Islamofobija je jedna od onih okosnica oko koje se globalna krajnja desnica može okupiti.

Među drugom većinskom populacijom prisutnom na Zapadnom Balkanu, Bošnjacima (bosanskim muslimana), čini se da postoji vrlo malo sentimentata koje bismo mogli prepoznati kao 'krajnje desničarske'. Mnogo brige iz vana je bilo usmjereno na mogući muslimanski ekstremizam među muslimanskim stanovništvom u regiji - a bilo je ograničenih primjera za to - ali općenito, nedostaje bilo koji oblik ekstremizma za koji bi se moglo reći da je sličan onom krajnje desnice. Vanjski fokus na i

zastašivanje radikalnim, nasilnim ekstremizmom je prije proizvod narativa koje su generisale grupe krajnje desnice u Srbiji, Hrvatskoj i njihovi 'rođaci' u BiH, koji često - kako interno tako i internacionalno - nastoje da vlastiti ekstremizam opravdaju stvaranjem neprijatelja.

4. Metodologija

Cilj istraživača bio je da se identificiraju i mapiraju glavni krajnje desničarski pokreti koji danas postoje u BiH, da se istakne njihov angažman u pogledu historijskog revizionizma i poricanja genocida i rastuće veze sa globalnom krajnjom desnicom. Jedan od najboljih načina da se to uradi je analiza simbolike prikazane online i u stvarnom svijetu u obliku zastava, tifoja i grafita. Nakon toga, slijedeći korak bio je generiranje niza preporuka za nadležne aktere kako bi se počelo suprotstavljati ovom fenomenu.

4.1. Proces selekcije

Zašto odabrati grafite kao predmet analize? Zidovi gradova i sela širom regije prekriveni su grafitima. Ovi izrazi umjetnosti u javnoj sferi više su od običnih vandalskih djela, oni su politički i ideološki, i ovo je razlog zašto ih je potrebno istražiti i razumjeti: „*u politici simbola više je riječ o politici nego o simbolima*“.¹

Politička funkcija simbola je da „*pruže prečice ka grupi koju predstavljaju*“ i oni su „*po prirodi referentni, subjektivni i stvaraju granice*“.² Oni „*ne samo da predstavljaju opći koncept „nacije“, već i kondenziraju znanje, vrijednosti, historiju i sjećanja povezana sa nečijom nacijom [ili grupom]*“.³

Mnogi od ovih simbola, izraženih u obliku grafita širom regije, mogli bi se odbaciti kao djela *banalnog nacionalizma* (koncept koji je formulirao naučnik Michael Billig), ali njihova namjera da stvaraju granice čini slike na slijedećim stranicama svim samo ne

banalnim. Njihova svrha je da izazovu 'simbolički konflikt'⁴ - i svakako ih *ne treba odbaciti*.

U predgovoru je napomenuto da se simbolika krajnje desnice uglavnom razvila u mračnijim kutovima interneta, na forumima kao što je *Reddit*, ali još preciznije, na *4chan* i *8chan*. Sada se više nego ikad koristi javno. U posebno korisnoj analizi Anne Presnall, razlozi za ovo povećano prikazivanje su slijedeći:

1. Oni [krajnja desnica] žele da otvoreno objave svoju podršku grupi/ideologiji;
2. Žele da zastaše;
3. Namjera im je da simboli budu poruka drugima sličnim njima.⁵

Presnall dalje primjećuje da savremeni korisnici ovih simbola mržnje djeluju kako bi osigurali da njihove ideologije budu prepoznatljive istomišljenicima, ali ne do te mjere da bi mogli biti krivično gonjeni ili da ih razumije šira populacija.

Ovo shvatanje se također može primijeniti na Zapadni Balkan, uz napomenu da domaća krajnja desnica i društva unutar kojih se ona kreće, ne prikrivaju značenje tih simbola, oni ih razumiju vrlo dobro - a njihovo prikazivanje u javnom prostoru je direktno poruka društvu.

Zašto su grafiti i murali tako popularni kod krajnje desnice kao način izražavanja? Mnoga istraživanja, većinom iz liberalne i ljevičarske perspektive, su se fokusirala na ulogu javnog prostora i interakciju javnosti s njim, koja ukazuje na želju da se izraze pitanja koja se smatraju važnima za grupe koje ih koriste. Oni su snažni vizualni indikatori '*kulturnih uslova, društvene dinamike i struktura moći u društvu*'.⁶

Dok veliki dio akademskih istraživanja to vidi kao inherentno pozitivnu stvar, u kontekstu Zapadnog Balkana to često nije slučaj. Grafiti krajnje desnice koji se pojavljuju na zidovima gradova Zapadnog Balkana

¹ Pål Kolstø, 'National Symbols as Signs of Unity and Division', *Ethnic and Racial Studies* 29, no. 4 (July 2006): 676–701, <https://doi.org/10.1080/01419870600665409>, p34.

² G Elgenius, *Symbols of Nations and Nationalism: Celebrating Nationhood*. (London: Palgrave Macmillan Limited, 2018), <http://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=5598506>. p13

³ David A. Butz, 'National Symbols as Agents of Psychological and Social Change', *Political Psychology* 30, no. 5 (October 2009): 779–804, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2009.00725.x>. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2009.00725.x>Butz.

A concept formulated by scholar Michael Billig.

⁴ Kolstø, 'National Symbols as Signs of Unity and Division'.

⁵ Anna Presnall, 'Uncovering Hate: Revealing Not-So-Secret Hate Symbols - UAB Institute for Human Rights Blog', UAB Institute for Human Rights Blog, 2 April 2021, <https://sites.uab.edu/humanrights/2021/04/02/uncovering-hate-revealing-not-so-secret-hate-symbols/>.

⁶ Mitja Velikonja, *Post-Socialist Political Graffiti in the Balkans and Central Europe*, *Southeast European Studies* (Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2020). p4

možda jesu izraz moći i izazov drugim izvorima moći, ali su često genocidni po svom porijeklu i u svojim porukama.

Još jedan veliki kontrast npr. između ispolitiziranih grafita u Zapadnoj Evropi ili Americi i grafita koje susrećemo na Zapadnom Balkanu je taj što je to u prvom slučaju uobičajen način izražavanja i podizanja svijesti manjinskih grupa. U drugom slučaju, međutim, (na žalost, došli smo do tog zaključka) to ukazuje na mišljenja većine, pa čak i države.

Zašto krajnja desnica koristi konkretno grafite?

Može se pretpostaviti da se krajnja desnica na Zapadnom Balkanu u velikoj mjeri oslanja na grafite kako bi prenijela svoje poruke jer su grafiti vrlo vidljivi i moćan način da se prostor aneksira i da se njime dominira, oni služi ili kao utješni, afirmativni podsjetnici onima unutar grupe, ili kao upozorenje onima izvan grupe. Nadalje, materijali su jeftini, a socijalistička arhitektura bivše Jugoslavije, koja je u raspadu, pruža dovoljno praznih mjesta na kojima mogu plasirati svoje poruke.

Zašto tražiti online?

Kako ističe Velikonja, zidovi, kako online tako i oni fizički, su u protekloj deceniji postali zamjenjivi, tako da je razumijevanje online okruženja od vitalnog značaja i za razumijevanje fizičkog okruženja. Rast društvenih mreža omogućio je širenje poruka i simbola krajnje desnice, a jedna od specifičnosti ovog istraživanja je što ono demonstrira da se globalna, online krajnja desnica i lokalni pokreti krajnje desnice spajaju. U članku koji se bavi bosanskohercegovačkim ekstremno desničarskim grupama, Bethan Johnson iz Centra za analizu radikalne desnice opisuje proces online radikalizacije, koji: *„...se sada uglavnom dešava online putem društvenih mreža, ili barem prvobitno na društvenim mrežama, a zatim sa platformi otvorenog koda poput Facebooka ili Twittera, Instagrama, sve više prelazi na end-to-end šifrirane stranice i platforme poput Discorda i Telegrama, između ostalih”*.⁷

Prateći koncepte Baelea, Bracea i Coana, krajnju desnicu online vidimo kao 'ekosistem', kao entitet sačinjen od „broja različitih komponenti koje se stalno mijenjaju i čija priroda i međusobne veze stalno evoluiraju”.⁸ Pristup Baelea i ostalih krajnje desničarski online ekosistem definiše kao sastavljen od četiri ključna elementa, od kojih svaki odgovara određenom nivou analize: **entiteti**, zajednice, biotopi i cijela mreža. Oni ukratko znače: entitet je visoko individualizirana jedinica, mala grupa ili pojedinac; **zajednica** se posmatra kao: grupa entiteta grupisanih oko specifičnih tema, često kao reakcija na specifične lokalne okolnosti. Iznad toga se za **biotop** kaže da se sastoji od ograničenog broja grupa definisanih: „zajedničkim ideološkim, tematskim ili kulturnim subidentitetom unutar generalnog okvira šireg krajnje desnog ekosistema”. Posljednja jedinica klasifikacije unutar ekosistema krajnje desnice je kategorija „cijele mreže”, što jednostavno znači, ogromna i sveobuhvatna mreža koja se razvija.⁹

Preuzimanje takvog pristupa u razumijevanju online krajnje desnice znači da možemo usvojiti konceptualnu fleksibilnost potrebnu za pristup tako ogromnoj i komplikovanoj - ali općenito vrlo heterogenoj - mreži mržnje.

4.2. Odabir i prikupljanje materijala

Nakon što smo utvrdili zašto je izbor pao na to da se fokus stavi na grafite i online prikaze krajnje desničarskog sentimenta, kako je a) identificirano šta je „krajnje desničarsko” i b) kako su prikupljeni i obuhvaćeni?

Šta kvalificira grafite/slike/tekst kao „krajnje desničarske” – i stoga vrijedne uključivanja u ovaj izveštaj? Grafiti često mogu biti eksplicitni u svojoj poruci, ali kada to nisu u tolikoj mjeri, odluka o njihovom uvrštavanju je zasnovana na prethodnom/inherentnom znanju dobijenom kroz život u regiji. Često postaje moguće razumjeti značenje simbola iz objašnjenja i značenja koja mu daje grupa koja ga koristi. Osim toga, izvršena su sekundarna istraživanja kako bi se prikupile i

⁷ Nermina Kuloglija, 'Ultra-Right Groups Show Their Face in Bosnian Town', Detektor (blog), 12 May 2020, <https://detektor.ba/2020/05/12/desnicarske-i-neonacisticke-organizacije-neometano-isticu-simbole-u-prijedoru/?lang=en>.

⁸ Stephane J. Baele, Lewys Brace, and Travis G. Coan, 'Uncovering the Far-Right Online Ecosystem: An Analytical Framework and Research Agenda', *Studies in Conflict & Terrorism*, 30. decembar 2020., 1-21, <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1862895>.

⁹ Ibid

analizirale postojeće domaće i međunarodne studije, dokumenti, politički i medijski izvještaji, s ciljem razumijevanja širih trendova, simbola i memova unutar „krajnje desničarske“ sfere. Autor je također konsultirao 10 pojedinaca, predstavnika ključnih aktera, istraživača, novinara i akademika sa specijalističkim znanjem. Nakon toga uslijedio je proces prikupljanja i selekcije podataka.

Većina ovdje prikazanih simbola prvo je javno prikazana u obliku grafita ili na internetu. Odatle su preuzeti u objedinjenom obliku u novinskim ili drugim vrstama izvještaja. Fotografije i simboli su prikupljeni i ličnim istraživanjem, pretraživanjem poznatih portala i internet stranica. A neke od fotografija u nastavku je **autor** snimio na licu mjesta.

Nakon toga su generisane preporuke.

5. Definicije: „Krajnja desnica“

Još jedna posljednja tačka pojašnjenja je neophodna. Šta podrazumijevamo pod izrazom „krajnja desnica“, s obzirom na to da je kontekst na Zapadnom Balkanu, kao što je gore prikazano, malo drugačiji od ostatka Evrope, Amerike, itd.

Mnogo je posla urađeno tokom godina na definisanju šireg koncepta „krajnje desnice“. Kada je riječ o Zapadnom Balkanu, koristi se čitav niz različitih termina kada se govori o ovim fenomenima (uključujući radikalna desnica, ekstremna desnica, desničarsko ekstremni, neofašistički, neonacistički, neopopulistički, anti-imigrantski, ultra-desničarski ili desničarski, nova desnica i desni populizam).¹⁰ Za potrebe ovog rada, nadovezujući se na prethodne definicije, ali razvijajući ih malo više kako bi se uklopile u lokalni kontekst, usvojili smo okvir skiciran u izvještaju „Helpdesk Report“, koji je 2019. godine pod pokroviteljstvom britanske vlade naručio i objavio Ured za međunarodni razvoj Vlade Ujedinjenog Kraljevstva (DFID), prema kojem su nacionalistički pokreti na Zapadnom Balkanu u velikoj mjeri definisani slijedećim karakteristikama:

- 1) Zagovaranje etnički zasnovane politike.
- 2) Kontinuirano spominjanje ratova iz 1990-ih.
- 3) Glorifikacija ratnih zločinaca i etničkog čišćenja [i genocida] iz 1990-ih.
- 4) Vjerovanje u viktimizaciju.
- 5) Želja za prekrajanjem granica prema etničkim linijama.
- 6) Mržnja prema ili 'sekuritizacija' lezbejskih, gej, biseksualnih i transrodnih (LGBT) grupa.
- 7) Upotreba nasilja.
- 8) Politika koja je anti-Nato i anti-EU.
- 9) Proruski stavovi i veze.
- 10) Veze sa organiziranim kriminalom.¹¹

Ovoj listi dodajemo (i ovo je ključni element koji je gore navedeni izvještaj nažalost propustio):

- 1) Islamofobija (možda bolje definirana kao antimuslimanska mržnja)
- 2) Poricanje genocida

Završno razmatranje ističe Kelly koji napominje da: „većina desničarskih grupa [na Zapadnom Balkanu] zagovara neki vid promjene granica na osnovu etničke pripadnosti“.¹²

Na drugim mjestima u ovom izvještaju spominjemo „globalnu krajnju desnicu“, grubo definiranu grupaciju pod kojom podrazumijevamo sve entitete i ekosisteme krajnje desnice izvan Zapadnog Balkana. Također smatramo da postoji određena povezanost ove „globalne krajnje desnice“ i u pogledu simbola i ideja. Ne želimo da impliciramo da globalna krajnja desnica postoji u bilo kom supra-institucionalnom ili organizacijskom smislu (još ne).

6. Pregled literature

Nedavno su napisani ozbiljni radovi o krajnjoj desnici na Balkanu, kao što je *Far Right in the Balkans*¹³ Věre Stojarove i još skorije *Post-Socialist Political Graffiti in the Balkans and Central Europe* Mitje Velikonje, to su temeljni tekstovi za svakoga ko želi da produbi svoje znanje. Novinski portali *Balkan Insight* i *Istraga*, uz nekoliko drugih, kontinuirano produciraju vrijedne reportaže i analize konstantnog razvoja i rasta krajnje desnice na Zapadnom Balkanu. Drugi koristan

¹⁰ Věra Stojarová, *The Far Right in the Balkans* (Manchester University Press, 2016), <https://doi.org/10.7765/9781526112033>. p14.

¹¹ Luke Kelly, 'Overview of Research on Far Right Extremism in the Western Balkans', Helpdesk Report (University of Manchester: K4D Research Helpdesk (Institute of Development Studies), 4 June 2019), https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d309f7aed915d2fe9ea6aec/620_Western_Balkans_far_Right.pdf.

¹² Ibid. str. 3.

¹³ Věra Stojarová, *The Far Right in the Balkans* (Manchester University Press, 2016.), <https://doi.org/10.7765/9781526112033>.

kontekst pružile su analize Ministarstva vanjskih poslova Ujedinjenog Kraljevstva, objavljene u obliku izvještaja 'Helpdesk Reports' i izvještaji koje je napisao *Western Balkans Extremism Research Forum British Councila*.

7. Simboli, oznake i grafiti krajnje desnice na Zapadnom Balkanu

Radi jednostavnosti, slijedeća analiza simbola krajnje desnice prati kategorije koje je kreirala sama krajnja desnica. Analiziramo prvo bh./bošnjačku krajnju desnicu, zatim hrvatsku krajnju desnicu i na kraju srpsku krajnju desnicu. Ove posljednje dvije pružaju mnogo više materijala od prve. Svaki odlomak daje kratak pregled specifično lokalnih simbola, ali također podcrtava kako se ovi simboli sada koriste uz internacionalizirane simbole krajnje desnice.

7.1. Bosanska krajnja desnica

Ranije je veliki dio svjetskog fokusa na BiH bio na muslimanskom ekstremizmu, koji se uglavnom nije uspio manifestirati u bilo kakvom ozbiljnom obliku. U međuvremenu je napredovala krajnja desnica u Srbiji, Hrvatskoj i područjima BiH u kojima dominiraju bosanski Srbi/bosanski Hrvati. Međutim, nedavno se pojavio novi, mali protu-pokret/ekosistem: bosanska krajnja desnica. Do nedavno, ti entiteti su bili nedovoljno istraženi, prvenstveno zbog njihove ograničene veličine i djelokruga. Poster kampanje i pojava niza Facebook stranica¹⁴ potakle su bh. medije da pobliže prouče ovaj fenomen, iznijevši to pitanje na vidjelo.

U ovom trenutku se čini da je Bosanski pokret nacionalnog ponosa (BPNP), koji djeluje pod sloganom Bog, Bosna, Bošnjak¹⁵ (BBB) primarna organizacija krajnje desnice u BiH. Razlog za isticanje njih, za razliku od ostalih, jeste taj što – na osnovu našeg istraživanja – BPNP predstavlja najkoherentniju

ideologiju, uz (prema njihovoj vlastitoj propagandi) prisustvo izvan interneta. U slučaju ostalih grupa, veliki dio aktivizma se isključivo odvija na internetu, uglavnom na Facebooku. Nakon BPNP-a, dvije najpopularnije grupe aktivne na internetu su BNPP (Bosanski Nacionalni/Patriotski pokret) i Pokret bosanskih nacionalista, koji također koristi naziv Handžar Pokret, kasnije će biti obrazložen značaj tog naziva.

¹⁴ Metodološki gledano, jedna od glavnih poteškoća u istraživanju krajnje desnice na društvenim mrežama, posebno na Facebooku, leži u mnoštvu načina na koje se organizacije mogu predstaviti: neke se predstavljaju kao poduzeća, neke kao blog-stranice, neke kao NVO-i, itd. Pored toga, neke organizacije mogu voditi i Facebook stranicu i Facebook blog, od kojih je jedno možda privlačnije od drugog. Izračunavanje popularnosti i dosega postaje teško. Drugo, široka rasprostranjenost Facebook stranica - u ovom slučaju ih je bilo osam - ne ukazuje na široku podršku, već na fragmentaciju podrške ideji, među nizom različitih aktera, od kojih su neki u međusobnoj konkurenciji.

¹⁵ Bošnjak / Bosniak is the endonymic ethonym that describes people closely linked to Bosnia, its culture, history and Islam.

Bosanski pokret nacionalnog ponosa

Snimka zaslona: web stranica BPNP-a – drevna svastika, uklesana na stečku - drevnom nadgrobnom spomeniku, koji se nalazi u blizini Ozrena, Sarajevo)

Ideologija

U poređenju sa drugim bosanskim grupama krajnje desnice - i dalje nismo sigurni po pitanju njihovog broja i sastava - BPNP je daleko najkoordiniranija i najbliža onome što možemo nazvati promišljenom ideološkom pozicijom, koja je opširno opisana na nekoliko stranica njihove web stranice. U suštini, grupa je usvojila nacionalsocijalizam (prema nacističkoj stranci) i nastojala ga primijeniti u okviru bošnjačkog identiteta. Ovo rezultira prilično tipičnom listom uvjerenja i obaveza:

- 1) Bosna je prvenstveno za Bošnjake, da njome vladaju Bošnjaci za dobrobit Bošnjaka (grupa ima etnički/rasni pogled na bošnjački identitet, a ne vjerski).
- 2) Bošnjačko društvo treba da se vodi principima nacionalsocijalizma (nacizma).
- 3) Imigranti nisu dobrodošli.
- 4) Treba se oduprijeti cionizmu i globalnom jevrejstvu, kao i komunizmu, multikulturalizmu i liberalizmu. Dozvoljene su samo tradicionalne bošnjačke vrijednosti (koje se smatraju kompatibilnim s nacizmom).

Rezultati

Umjesto grafita, za što nismo uspjeli pronaći pouzdane dokaze, grupa se prvenstveno oslanjala na poster kampanje u bh. gradovima i objave na društvenim mrežama kako bi istakla svoju poruku.

Primarno aktivan do 2019. godine, čini se da je BPNP sada neaktivan. Trenutno njihov twitter nalog ima 43 pratioca, dok na Facebooku grupacije postaju sve raznovrsnije i nekoliko stranica tvrdi da su one stranica bosanske krajnje desnice. Neke od ovih stranica su još uvijek aktivne. Ovdje se stvaraju mnogi sadržaji, od kojih se većina oslanja na ono što bismo nazvali tradicionalnom bošnjačkom simbolikom, ali povremeno vuku inspiraciju iz druge, udaljenije krajnje desničarske simbolike.

Simbol BPNP-a

Naredne stranice pružaju primjere postera i slika koje je grupa kreirala kako bi promovirala svoje poruke i ideologiju. Većina njih je sačuvana u vidu snimaka zaslona sa Facebooka, Twittera ili drugih foruma. Štit BPNP-a, prikazan sa desne strane, prikazuje tradicionalni štit BiH sa zlatnim ljljanima.

BPNP poster „Budite ponosni na svoje“ s prikazom ličnosti ključnih za bosanski identitet

Slijedeća fotografija prikazuje poster koji je BPNP postavio u Sarajevu u sklopu kampanje koja poziva Bosance da „bude ponosni na svoje“. Na slici su prikazane ličnosti ključne za bosanski identitet, uključujući bana Tvrtka I, bana Kulina, bosansku kraljicu Katarinu i u pozadini Husein-kapetana Gradaščevića, antiosmanskog bošnjačkog vođu poznatog pod imenom Zmaj od Bosne.

Mnogi drugi plakati, koji su objavljeni online, prikazuju savremene političke poruke o kojima je grupa željela izraziti svoje mišljenje u to vrijeme. Jedan od najzanimljivijih postera se može naći besplatno dostupan za preuzimanje na web stranici grupe (zaista podstiču posjetitelje web stranice da ga preuzmu i podijele) - i može se vidjeti ispod. Služi kao klasičan primjer spajanja simbolike lokalne i međunarodne krajnje desnice.

BPNP poster „Nova evropska: Biraj naš pokret“ i „Avangarda: biraj put borbe“ sa svastikom i vojnikom SS-a (Izvor: <http://bosanskinacionalisti.org/>)

Poster jasno sažima BPNP-ovo spajanje nacističkih slika i ideja s bosanskim nacionalizmom. Svastika na stečku, vojnik SS-a su vrlo jasni. Tekst u gornjem dijelu postera glasi: „Nova evropska: Biraj naš pokret“, dok tekst u donjem dijelu glasi: „Avangarda: Biraj put borbe“. Nejasno je na šta se tačno misli pod pojmom „Avangarda“ u ovom kontekstu, moguće je da ukazuje na upotrebu „novih“ i „eksperimentalnih“ ideja i metoda koje je predložio BPNP, ili se možda koristi u svom izvornom obliku kao stari francuski izraz za vojne izvidnike. Vrijedi napomenuti i korištenje „Rune života“ (vidi lijevo) u donjem desnom uglu, preko koje je napisan tekst „Nacionalni front“.

Runa života, poznata kao Elhaz ili runa Elgiz, koju Antidifamacijska liga definira kao 'simbol mržnje', se u velikoj mjeri koristila unutar nacističkog pokreta, koji se uveliko oslanjao na paganski simbolizam kako bi označio čast, plemstvo ili zaštitu. Međutim, upotrebljavan je u mnogo mračnijem kontekstu, jer je bio ključni simbol u okviru SS-ovog projekta Lebensborn, koji je ohrabrivao vojnike SS-a da imaju vanbračnu djecu s „arijevskim“ majkama i koji je kidnapovao djecu arijevske izgleda iz zemalja okupirane Evrope kako bi se odgajala kao Nijemci.

Još jedan zanimljiv uvid u način razmišljanja BPNP-a, ali i utjecaj koji globalna krajnja desnica ima na pokret, pruža lista 'preporučene literature' grupe, koja sugerira da članovi BPNP-a čitaju djela širokog spektra fašističkih, krajnje desničarskih mislilaca kao što su Julius Evola, Kerry Bolton, Guillaume Faye, Houston Stewart Chamberlain - i naravno Hitler. Teško je procijeniti do koje mjere je BPNP prisutan i popularan među bosanskohercegovačkom populacijom.

Drugi primjeri bosanske krajnje desnice

Iako se čini da je BPNP najkoordiniranija od grupa krajnje desnice u BiH, on nema monopol, postoji nekoliko drugih entiteta koji djeluju unutar ekosistema bosanske krajnje desnice. I oni u velikoj mjeri posuđuju simboliku globalne krajnje desnice. Naredno, preuzeto s bosanske krajnje desničarske

Poster s bosanske krajnje desničarske Facebook grupe „Pokret Handžar“

Simbol Crnog Sunca

Facebook grupe pod nazivom Pokret Handžar (koji se po izgledu čini vrlo sličan BPNP-u), stvara sadržaje poput sljedećeg koji, još jednom, spajaju lokalne krajnje desničarske slike sa slikama globalne krajnje desnice. Osim lika vojnika i teksta (gore: „Bitka za bolju Bosnu“, dolje: „Naša zadnja šansa“), dvije stvari su uočljive:

- Uključivanje simbola Crnog Sunca, ispod bosanskog štita (Kotromanića).
- Ime navedeno u donjem lijevom uglu: Pokret Handžar.

Crno sunce (u ovom slučaju u plavoj boji) je simbol koji se koristio u nacističkoj Njemačkoj, koji je ostao popularan među neonacistima, posebno među neonacističkim satanistima. Koristili su ga bataljon Azov, strijelac iz džamije u Christchurchu Brenton Tarrant i nedavno terorist odgovoran za masovnu pucjavu u Buffalou u maju 2022. Za vrijeme nacističke okupacije Balkana tokom Drugog svjetskog rata formirane su dvije brigade, od kojih su jednu, 13. oružanu gorsku diviziju SS-a (poznata i kao SS Handžar divizija) uglavnom sačinjavali lokalni muslimani i Hrvati. Divizija nije bila vojni uspjeh, niti je dugo postojala. Ipak, čini se da i dalje služi kao izvor inspiracije za ekstremiste bosanske krajnje desnice. Right extremists.

¹⁶ 'Life Rune' (Anti-Defamation League, 20 July 2016), <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/life-rune>.

Što se tiče grafita, malo je materijala za podijeliti. Primjeri grafita bosanskohercegovačke krajnje desnice pokazali su se kao malobrojni i rijetki, samo postoje izolirani primjeri. Fotografija ispod je snimljena 2015. godine u Visokom. Akronim BHF je skraćena za BH Fanaticos, grupu koja je prvenstveno formirana da podržava bosanskohercegovačke sportske timove. S lijeve strane vrata žuto-crveni tekst glasi: „Trebava vas sve kastrirati da se ne množite“, dok tekst u plavoj boji s desne strane vrata glasi: „Mrtav četnik dobar četnik“, (četnik je izraz koji se koristi za srpske nacionaliste)¹⁷. (ref - NKB)

Fotografija krajnje desničarskog grafita slikana 2015. u Visokom

7.2. Srpska krajnja desnica

Na slijedećim stranicama spominjemo „srpsku krajnju desnicu“, termin koji koristimo za označavanje entiteta i grupacija krajnje desnice u Srbiji i Republici Srpskoj.

Važno je shvatiti da srpski nacionalizam, u određenoj mjeri, prethodi onome što danas definišemo kao „krajnju desnicu“. Srpski nacionalizam vuče korijene iz kraja Osmanske kolonizacije Zapadnog Balkana i iz pokreta za rušenje Osmanske vladavine. Taj nacionalizam i tradicija i simboli koji su proizašli iz njega, i danas imaju utjecaja na srpsko društvo. Mnogi principi srpskog nacionalizma su, naravno, povezani s onima globalne krajnje desnice, i upravo tu vidimo transfer ideja i simbola između ultranacionalista u Srbiji i među bosanskim Srbima i globalne krajnje desnice.

Srpska krajnja desnica je, kao i bosanska krajnja desnica, složena mješavina naizgled suprotstavljenih ideja, koje se, međutim, sve čvrsto temelje na vrlo stvarnom osjećaju historijskih pritužbi koje se manifestiraju u glasnom, ponosnom krajnje desničarskom pokretu koji se proteže preko regija u BiH u kojima dominiraju bosanski Srbi, sve do granice sa Kosovom.

Mnogo je posla urađeno na istraživanju, definisanju i analizi srpske krajnje desnice, posebno u posljednjih nekoliko godina. U martu 2022. godine u Srbiji je djelovalo šest političkih partija krajnje desnice (iako većina njih nije ušla u parlament), sa još sedam grupacija krajnje desnice koje djeluju u javnoj sferi - i ovdje možemo vidjeti veliku razliku između bosanske krajnje desnice i srpske krajnje desnice. Dok je bosanska krajnja desnica ograničena po doseg i veličini, srpska krajnja desnica je sasvim drugačija - ne samo da je mnogo veća, već je mnogo bolje povezana sa populacijom Srbije i bosanskih Srba. Kao rezultat toga, naredna analiza ide u drugom smjeru u odnosu na prethodno poglavlje. Umjesto da analiziramo jedan konkretan entitet, koji je u prethodnom poglavlju dominirao ekosistemom, u ovom poglavlju će se izvršiti analiza samog srpskog ekosistema. Ovo je neophodno jer je bosanski nacionalizam fokusiran na jednu, malu grupu, a srpska krajnja desnica se sastoji od mnogo velikih grupa - i zahtijevalo bi previše prostora da se svaka od ovih grupa analizira pojedinačno.

Pozadina

Iako srpski nacionalizam ima svoje korijene u nacionalističkim pokretima koji su zahvatili Balkan u ranim godinama prošlog vijeka, radi kratkoće će ova analiza početi sa Drugim svjetskim ratom.

Kao i bosanska krajnja desnica, srpska krajnja desnica svoje korijene dijelom vuče iz Drugog svjetskog rata i srpske kvislinške vlade koju je predvodio general Milan Nedić uz podršku nacističkih okupatora - ali daleko važnije za njenu savremenu ideologiju su simboli, ideje i aktivnosti pokreta poznatog pod nazivom četnici. Ove pobunjeničke grupe formirale su se tokom Wehrmachtove okupacije Srbije, motivisane lojalnošću prema svrgnutom jugoslovenskom kralju i dubokim osećajem nacionalizma. Grupa se pokazala kao neefikasna u

¹⁷ 'BH Fanaticosi: Grafiti u Visokom Nisu Djelo Naše Grupe', NPK.ba, 22 January 2015, <http://www.npk.ba/bh-fanaticosi-grafiti-u-visokom-nisu-djelo-nase-grupe/>.

u svom otporu prema Wehrmachtu (koji je bio posebno brutalan u Srbiji) i naizmjenično se borila ili protiv snaga Osovine, ili, sve više, protiv partizana. Ideološki su bili posvećeni ideji „Velike Srbije“ – Srbije, koja bi pokorila okolne teritorije i ispraznila ih od onih koje su smatrali nedostojnima da tamo žive. Četnički modus operandi je bio sprovođenje genocidnog terora protiv onih koji su živjeli na područjima na koja su polagali pravo, a tokom rata su bili odgovorni za masakre nad Bošnjacima i katolicima koji su živjeli širom regije - a nisu se libili ni da ubijaju svoje srpske sunarodnike. Nakon Drugog svjetskog rata, organizacija je zabranjena u socijalističkoj Jugoslaviji, a njen nacionalizam osuđen, ali je podrška organizaciji ostala konstantna, posebno u udaljenijim krajevima Srbije, Hrvatske i BiH. Ova podrška je ponovo probuđena tokom raspada Jugoslavije, kada su srpski nacionalisti širom ove tri zemlje ponovo oživjeli četnički identitet i stupili u borbu zajedno sa Jugoslovenskom narodnom armijom kojom su sada dominirali Srbi. Ovaj val nasilja kulminirao je u genocidu u Srebrenici, masovnim ubistvima, stvaranju koncentracionih logora i logora za silovanje i masovnom uništavanju života i imovine Bošnjaka, a donekle i bosanskih Hrvata.

Nakon rata, koji je rezultirao u zauzimanju i „čišćenju“ otprilike 50% teritorije BiH i stvaranju entiteta Republika Srpska, srpski nacionalizam izazvan ratom ostao je jak do danas. U međuvremenu, samo četiri godine nakon završetka rata i genocida u BiH, Srbija je pokrenula još jednu katastrofalnu ofanzivu u poluautonomnoj regiji Kosovo u kojoj su dominirali Albanci i na koju je Srbija dugo polagala pravo. Iako su kosovski Albanci bili krivi za zločine protiv svojih agresora, ovaj posljednji veliki grč srpskog nacionalizma je ponovo proizveo poznati obrazac masakra, silovanja i sveopćeg uništavanja albanske imovine. Za razliku od BiH, međunarodna zajednica je brže odgovorila i NATO je pokrenuo kampanju bombardovanja srpske vojske što je ubrzalo završetak sukoba. Dok je ova kampanja bila u toku, NATO bombe su neizbježno na žalost pogađale i srpske civilne ciljeve. Međutim, (ponovo) za razliku od BiH, srpski nacionalisti su bili neuspješni i potpuno su izgubili kontrolu nad većim dijelom teritorije Kosova, osim nekoliko dijelova na sjeveru, i Kosovo je steklo nezavisnost i državnost u februaru 2008.

Ono što razlikuje srpsku krajnju desnicu od drugih ekstremno desničarskih pokreta je njena bliskost sa srpskom državom i politikom - a isto je i u Republici Srpskoj. U nedavnom istraživačkom izvještaju *The Timesa* navodi se slijedeće: *Istražitelji su zabilježili više od 1.000 telefonskih razgovora između ključnih političkih ličnosti u Srbiji, uključujući predsjednika Vučića, njegovog brata i šefa policije, sa vođom nasilnog ekstremno desničarskog pokreta čiji je suosnivač notorni britanski nacionalist.*¹⁸

Tokom tog vrijeme, pa sve do danas, nacionalizam je ostao ključna komponenta društva, politike i akademske zajednice u Srbiji i Republici Srpskoj. Tokom proteklih 10-ak godina, rastao je prema vani i susreo se sa globaliziranim pokretima krajnje desnice, a prijenos ideja i simbola se odvijao kroz različite ekosisteme, kao što će pokazati slike na slijedećim stranicama.

Ključne ideje/ideologije

- 1) Iredentistički velikosrpski ultranacionalizam (posebno po pitanju Kosova)
- 2) Mržnja prema muslimanima
- 3) Mržnja prema Romima
- 4) Klerofašizam (koji proizilazi iz Srpske pravoslavne crkve)
- 5) Panslavizam/rusofilija
- 6) Anti-Zapad/NATO (posebno od 1990-ih)
- 7) Mržnja prema Hrvatima

Također su potpunije prihvatili slijedeće ideje globalne krajnje desnice:

- 8) Antisemitizam
- 9) Homofobija
- 10) Antiimigracija
- 11) Rasizam usmjeren protiv crnaca

A šta je globalna krajnja desnica dobila od povezivanja sa srpskom krajnjom desnicom? Jednom rečju, inspiraciju. Iako radovi srpskih nacionalističkih naučnika (još) nisu široko rasprostranjeni van Srbije, a srpski nacionalistički simboli i tropi nisu se u potpunosti raširili među ekosistemima globalne krajnje desnice, postoji nekoliko prilika u kojima je srpski nacionalizam inspirisao druge iz krajnje desnice, širom

¹⁸ Hannah Lucinda Smith and Milivoje Pantović, 'World at Five: How Europe's Far-Right Found Friends in Serbia', *The Times*, 23 March 2021, [Online] edition, <https://www.thetimes.co.uk/article/serbian-president-vucic-regularly-spoke-to-leader-of-violent-far-right-group-mp-claims-r8m35kbnd>.

fully spread across the global Far-Right ecosystems, there are several occasions where Serb nationalism has served to inspire others from the Far-Right, around the world.

Terorist Anders Breivik je 22. jula 2011. u terorističkom napadu ubio 77 svojih norveških sugrađana. Breivik se identificirao/i dalje se identificira kao neonacista i bio je potaknut da napadne svoje sunarodnjake jer ih je vidio kao „pripravničke članove marksističke političke elite koju smatra odgovornom za ‘islamsku kolonizaciju’”.¹⁹ Breivik je detaljno opisao u kojoj mjeri je bio inspirisan srpskim nacionalizmom i detaljno se osvrnuo na navodnu ‘demografsku prijetnju’ koju predstavljaju Albanci i Bošnjaci.

Nakon toga, kada je Brenton Tarrant ubio 49 ljudi u terorističkom napadu na dvije džamije u Christchurchu na Novom Zelandu, i on je crpio inspiraciju iz srpskog nacionalizma, pa je čak i puštao nacionalističku srpsku pjesmu dok se vozio u grad prema džamijama. Na svom pištolju ispisao je i imena poznatih historijskih srpskih nacionalističkih ličnosti.²⁰

Pjesma koju je Tarrant slušao na putu do masakra je još jedan primjer kako globalna krajnja desnica usvaja srpske nacionalističke simbole i ideje. Srpski vojnik Željko Grmuša je 1993. godine napisao pjesmu „Karadžiću, vodi Srbe svoje” [poznata je i pod nazivom: Bog je Srbin i on će nas čuvati]. Napisana je, prema Grmuši, da bi podigla raspoloženje njegovih srpskih saboraca²¹. Pjesmu su snimili Grmuša, Novislav Đajić i Nenad Tintor zajedno sa drugima. Svi su bili vojnici. Tekst pjesme (uobičajen u to vrijeme) slavi sada osuđenog počinioaca genocida Radovana Karadžića, vođu bosanskih Srba, i upućuje genocidne prijetnje Bošnjacima i Hrvatima koji su im bili na putu. Inače, harmonikaš Novislav Đajić osuđen je na 5 godina zatvora jer je tokom rata u dva bosanska sela ubio i mučio 14 osoba (postoje izvještaji o 27 žrtava). Sada je poznat kao „Dat Face Soldier” i njegovo lice u obliku mema rašireno je po online chat sobama krajnje desnice.

Tokom godina, pjesma - preimenovana u „Serbia Strong” ili „Remove Kebab” („Ukloni kebab”, kodificirani način da se kaže „ukloni muslimane”) - je dobila na popularnosti u chat sobama i po oglasnim pločama krajnje desnice. Zaista je popularnija izvan Balkana nego na Balkanu. U nedavnom izvještaju CARR-a istaknuti su incidenti u kojima se pjesma pjevala u Kini, Slovačkoj i Poljskoj, kao i slučaj Tarranta koji je slušao dok se pripremao za masakr.²²

Ali šta je sa transferom ideja i simbola globalne krajnje desnice u ekosistem srpske krajnje desnice? Na narednim stranicama detaljno je opisano do koje mjere je došlo do prodora, usvajanja i adaptacije simbola globalne krajnje desnice u svakodnevnim izrazima nacionalizma u Srbiji i područjima BiH u kojima dominiraju bosanski Srbi.

„Dat Face Soldier” lice Novislava Đajića, osuđenog ratnog zločinca

¹⁹ Barry Richards, 'What Drove Anders Breivik?', Contexts 13, no. 4 (November 2014): 42-47, <https://doi.org/10.1177/1536504214558216>. p45.

²⁰ Chris Arsenault, 'Unpacking the Alleged New Zealand Mosque Killer's Bizarre Fascination with Medieval Balkan Fighters | CBC News', CBC, 20 March 2019, <https://www.cbc.ca/news/world/new-zealand-mosque-massacre-bosnia-serbia-ottomans-1.5062886>.

²¹ V. Nestorović, 'Željko Objasnio Kako Je Zaista Nastala Njegova Pesma Uz Koju Je Tarant Počinio Pokolj Na Novom Zelandu! - Alo.Rs', Alo, 15 March 2019, <https://www.alo.rs/vesti/region/zeljko-objasnio-kako-je-zaista-nastala-njegova-pesma-uz-koju-je-tarant-pocinio-pokolj-na-novom-zelandu/217132/vest>.

²² Balsa Lubarda, 'Remove or Defend Kebab? Radical Right, Music of the Yugoslav Wars, and the Perils of Simplifying Narratives', Centre for Analysis of the Radical Right, Insights (blog), 2 December 2020, <https://www.radicalrightanalysis.com/2020/12/02/remove-or-defend-kebab-radical-right-music-of-the-yugoslav-wars-and-the-perils-of-simplifying-narratives/>.

Globalna krajnja desnica u Srbiji

Nekoliko organizacija je uradilo odličan posao u praćenju razvoja odnosa između globalne krajnje desnice i srpskih nacionalista i kako ovi nacionalisti sve više usvajaju ideje i simbole globalne krajnje desnice, što je dovelo do onoga što bismo mogli nazvati „srpska krajnja desnica“ - pokret koji u svom svakodnevnom životu ostaje čvrsto srpsko-nacionalistički, dok sve više gradi veze sa drugim ekosistemima krajnje desnice. Veliki dio ovog rasta dokumentovan je u odličnim reportažama Balkan Insight-a, koji je tokom proteklih godina dokumentovao slijedeće, specifično vezano za srpsku krajnju desnicu:

- 1) Kooperacija između nacionalista u Srbiji sa krajnjom desnicom u Ujedinjenom Kraljevstvu²³, SAD-u²⁴ i sa drugim pan-nacionalnim grupama krajnje desnice²⁵.
- 2) Saradnja rukovodstva bosanskih Srba sa stranim političkim grupacijama krajnje desnice²⁶.
- 3) U skorije vrijeme, podrška Putinovoj kampanji u Donbasu i rat u Ukrajini koji je uslijedio²⁷.

Rezultati

Slijedeće stranice podcrtavaju kako se ova evoluirajuća saradnja manifestira na zidovima i internet stranicama Srpske krajnje desnice. Na fotografiji ispod, snimljenoj u Novom Sadu (Srbija) u novembru 2020., vidimo zanimljivu mješavinu tradicionalnih srpskih nacionalističkih grafita (u crvenoj boji), sa tekstom „Ratko Mladić, srpski heroj!“ . Pored njega, na staklu, i odmah ispod prozora nalazi se srpski krst, sa četiri 'C' (slovo 'S' na ćirilici) - ovaj znak je standardni simbol za sve srpske nacionaliste i izuzetno je rasprostranjen u svim regijama u kojima dominiraju Srbi. Zanimljivo je, međutim, i uključivanje motiva 'crnog sunca', a neposredno iznad njega, keltskog križa - simbola koji se sve češće pojavljuje širom regije. Ovi grafiti su bili napad na novinara Dinka Gruhonjića, kao odgovor na njegovo objavljivanje priče o proslavi genocida u Srebrenici.²⁸

Fotografija krajnje desničarskog grafita slikana 2020. u Novom Sadu

U svom izvornom obliku, poznat je kao keltski križ - i zaista se mnogi takvi križevi mogu naći na drevnim grobljima u Irskoj i drugdje - ovaj simbol je jedan od najvažnijih i najčešće korištenih simbola bijelih suprematista. Iako ga bijeli suprematisti obično nazivaju keltski križ, on vodi porijeklo iz predkrišćanskog drevnoevropskog „sunčevog krsta“ ili „krsta na točkovima“. Norveški nacisti su 1930-ih i 1940-ih godina koristili verziju ovog simbola. Nakon Drugog svjetskog rata, razne grupe i pokreti bijelih suprematista prihvatile su ovaj simbol uključujući Britanski nacionalni front, neonaciste, rasističke skinheade, članove Ku Klux Klana i skoro bilo koju drugu grupu bijelih suprematista. Poznat je postao i kao dio logotipa Stormfronta, najstarije i najveće web stranice bijelih suprematista na svijetu.²⁹ Naizgled bezazlen, ovaj simbol se sada sve više koristi i u Srbiji i u Hrvatskoj, pored više lokalno specifičnih oblika grafita.

²³ Jelena Cosic, Lawrence Marzouk, and Ivan Angelovski, 'British Nationalist Trains Serb Far-Right for "Online War"', Balkan Insight (blog), 1 May 2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/01/british-nationalist-trains-serb-far-right-for-online-war-04-30-2018/>.

²⁴ Nermina Kuloglija, 'The "Awakening": American Right-Wing Extremist Finds Allies in the Balkans', Balkan Insight (blog), 13 April 2022, <https://balkaninsight.com/2022/04/13/the-awakening-american-right-wing-extremist-finds-allies-in-the-balkans/>.

²⁵ Elenora Vio, 'Young Patriots': Serbia's Role in the European Far-Right', Balkan Insight (blog), 19 November 2019, <https://balkaninsight.com/2019/11/19/young-patriots-serbia-role-in-the-european-far-right/>.

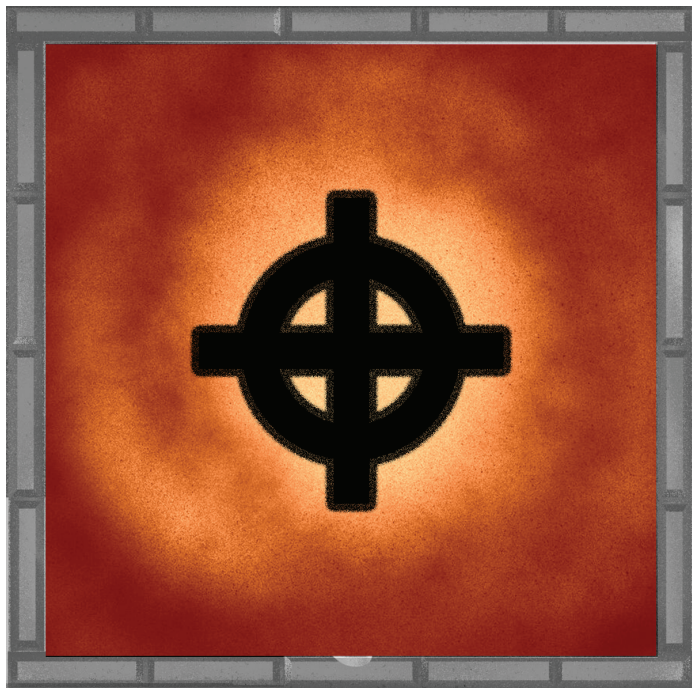
²⁶ Danijel Kovacevic, 'Bosnia's Dodik Looks Far Right for Foreign Friends', Balkan Insight (blog), 18 February 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/18/bosnias-dodik-looks-far-right-for-foreign-friends/>.

²⁷ Nermina Kuloglija, 'At Pro-Russian Balkan Rallies, a Who's Who of the Far-Right', Balkan Insight (blog), 10 March 2022, <https://balkaninsight.com/2022/03/10/at-pro-russian-balkan-rallies-a-whos-who-of-the-far-right/>.

²⁸ 'SafeJournalists: Serbia - Journalist's Doorstep Sprayed with Neo-Nazi Symbols and Hate Speech', BH Novinari, 20 November 2020, <https://bhnovinari.ba/en/2020/11/26/safejournalists-serbia-journalists-doorstep-sprayed-with-neo-nazi-symbols-and-hate-speech/>.

²⁹ 'Hate Symbol: Celtic Cross', ADL, 29 August 2016, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/celtic-cross>.

Simbol sunčevog krsta

Ova fotografija (na dnu) prikazuje napad grafitima na prostorije Inicijative mladih za ljudska prava (YIHR) u centru Beograda. Članovi YIHR-a su uklanjali mural Ratka Mladića i po povratku našli ove poruke, zajedno sa sunčevim krstom, ispisane na vratima svog ureda. Tekst glasi: „Ratko Mladić, srpski heroj/junak” (dva puta).

Slika koja možda najbolje demonstrira stapanje globalne krajnje desnice i srpske krajnje desnice je ova ispod, snimio ju je Michael Colborne za istraživačku novinarsku grupu Bellingcat.

Na slici vidimo keltski križ na zastavi, s dizajnom koji podsjeća na nacističku propagandu. Tekst ispod riječi „Zentropa” je fraza: „Odjekuju zvuci naših bubnjeva”. Font korišten na posteru sličan je onom koji su koristili nacisti. Zentropa je desničarska organizacija

Krajnje desničarski poster u Srbiji

Grafit koji pokazuje stapanje globalne i srpske krajnje desnice

nastala van Srbije, a navodno je prisutna i u drugim evropskim zemljama, uključujući Francusku i Njemačku. U izvještaju³⁰, koji je podnio novinar Michael Colborne, detaljno je opisana posjeta američkog krajnje desničarskog vođe Roberta Rundoa Srbiji. Usred niza aktivnosti s ciljem umrežavanja i promocije, Rundo je izdvojio vrijeme da sprejom naslika mural na zgradi u blizini Dunava. Prvo, dvije web adrese reklamiraju različite web stranice (Serbon je srpska, nacionalistička marka odjeće). Vrijedi napomenuti uključivanje rune Tyr (strelica prema gore) u centru slova „O” u riječi „Serbon”. Runu Tyr koristio je SS u Drugom svjetskom ratu³¹. Na dnu murala na ćirilici piše „Sloboda za sve nacionaliste!”. Izraz “Free R.A.M” znači, “Free Rise Above” - Rise Above je naziv pokreta krajnje desnice koji je Rundo vodio u Americi, čijih je nekoliko članova sada u zatvoru. Iza likova na muralu vidi se keltski križ. U vrijeme pisanja ovog teksta nismo uspjeli utvrditi identitet muških likova u centru murala.

Napad grafitima na prostorije Inicijative mladih za ljudska prava u Beogradu

³⁰ Michael Colborne, 'An American White Supremacist's New Home in Serbia', Bellingcat, 18 November 2020, <https://www.bellingcat.com/news/2020/11/18/an-american-white-supremacists-new-home-in-serbia/>.

³¹ Hate Symbol: Tyr Rune', ADL, 25 June 2016, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/tyr-rune>.

Prema izvještajima lokalnih medija, Rundo je, dok je boravio u Beogradu, radio sa lokalnim nacionalističkim grupama na osnivanju krovne grupe poznate kao „Beogradski nacionalisti“, stvorenu da koordinira napore mnogih frakcija ekstremno desničarskih grupa koje postoje u regiji. Ponovo se keltski križ nalazi u samom srcu logotipa.

Dok se broj i grupacije krajnje desničarskih grupa u Srbiji i Republici Srpskoj stalno mijenjaju - iako je Helsinški komitet 2021. godine naveo njih 23 - ono što pisanje na zidu bukvalno pokazuje, jeste da je krajnja desnica u Srbiji sve više povezana sa globalnom krajnjom desnicom.

Simbol lokalne nacionalističke grupe „Beogradski nacionalisti“

Keltski križ se ponovo pojavljuje na ovom antiljevičarskom grafitu u sjevernoj Srbiji, u Novom Sadu. Zanimljivi su i slogani „Good Night, Left Side“ i „FCK AFA“, skraćeno za „Fuck Antifa“.

Izraz „Good Night, Left Side“ („Laku noć, lijeva strano“) kategoriziran je kao govor mržnje i prvobitno su ga skovale krajnje desničarske ‘skinhead’ grupe u Velikoj Britaniji 1970-ih godina i odatle se proširio. To je sada široko korišten slogan krajnje desnice³². Antifa je skraćenica za izraz „antifašistički“. Odnosi se na decentraliziranu mrežu ekstremno lijevih militantata koji se suprotstavljaju fašističkim, rasističkim, krajnje desničarskim ekstremistima. Pristalice često spajaju anarhističke i komunističke poglede. Jedan od

ACTIVE CLUB

Forwarded messages

QUEST CASUAL 2.11.21

From Novi Sad 🇷🇸

Krajnje desničarski grafiti u Novom Sadu

najčešćih simbola koje Antifa koristi kombinuje crvenu zastavu ruske revolucije iz 1917. godine i crnu zastavu anarhista iz 19. vijeka. U pogledu veličine, broja i koordinacije, Antifa se najbolje da razumjeti kao mali niz grupa i pojedinaca bez vođe, čiji domet ne seže mnogo dalje od Amerike. U istraživanju Centra za strateške i međunarodne studije (CSIS) se navodi:

“Na osnovu podataka CSIS-a o 893 teroristička incidenta u Sjedinjenim Državama između januara 1994. i maja 2020., napadi ljevičarskih počinilaca poput Antife činili su mali postotak ukupnih terorističkih napada i žrtava. Desničarski teroristi bili su odgovorni za većinu – 57 posto – svih napada i zavjera u ovom periodu, posebno oni koji su bili bijeli suprematisti... Radi poređenja, ljevičarski ekstremisti su bili odgovorni za 25 posto incidenta u ovom periodu.”³³

Do nedavno je bilo malo podataka o tome da je Antifa, u gore opisanom obliku, prisutan na Zapadnom Balkanu. Antifaizam kao ideja je, međutim, dugo bio prisutan, ukorijenjen u partizanskom otporu nacistima u Drugom svjetskom ratu, tako da postoje mnoge organizacije koje tvrde da su antifašističke - od kojih neke (poput Žena u crnom³⁴) tu frazu koriste da označi odbacivanje fašizma, a ne simpatije prema nekoj organizaciji. Ove organizacije se povremeno sukobljavaju sa krajnjom desnicom, ali ni na koji način nisu slične načinu na koji djeluju američke Antifa organizacije.

³² 'Good Night Left Side', Reporting Radicalism, accessed 14 June 2022, <https://reportingradicalism.org/en/hate-symbols/movements/modern-racist-symbols/good-night-left-side>.

³³ Seth Jones G., 'Critical Questions: Who Are Antifa, and Are They a Threat?', Centre for Strategic and International Studies, 4 June 2020, <https://www.csis.org/analysis/who-are-antifa-and-are-they-threat>.

³⁴ Vesna Anđić, 'Protest podrške pokretu Antifa u Beogradu', Radio Slobodna Evropa, accessed 14 June 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/antifa-protest-zuc-beograd/30659134.html>.

Ova sljedeća fotografija, nije objavljeno u kojem gradu u Srbiji je snimljena, zanimljiva je iz tri razloga. Prvo, zastava u samom centru prikazuje pravoslavni krst koji probija antifa simbol. Drugo, fotografija je snimljena noću, ispred crkve i treće, ako se pažljivo pogleda, može se vidjeti da sudionici uglavnom imaju podignute ruke, pokazujući jedan od dva gesta: imaju raširena tri prsta, uključujući srednji, kažiprst i palac, i druga verzija: ista tri prsta spojena da formiraju tačku. Neki tvrde da su ovi gestovi drevni, religijski po prirodi (tri prsta se koriste kao izraz Trojstva Boga) i da imaju malo veze s nacionalizmom. Međutim, sve je teže povjerovati u to objašnjenje, s obzirom na to da srpski nacionalisti u posljednje dve i pol decenije ove gestove koriste kontinuirano.

Demonstracije krajnje desnice u Beogradu

Ova fotografija, snimljena tokom demonstracija krajnje desnice u Beogradu, još jednom pokazuje spajanje simbola krajnje desnice. Zastava u prvom planu, u bojama koje podsjećaju na one korištene u nacističkoj Njemačkoj, prikazuje profil Milana Nedića, na krstu i nečemu što izgleda kao trnov vijenac, što možda sugerira da je kvislinški vođa mučenik nalik na Krista. Druga, manja zastava nosi simbol krajnje desničarske grupe Srbska akcija, koja sebe definira kao ultranacionalističku, tvrdokorno pravoslavnu grupu, ali koja izbjegava bilo kakvu vezu sa krajnjom desnicom. Iako je u njihovoj simbolici malo toga što je direktno povezano sa krajnjom desnicom, amblem u središtu zastave izgleda kao da je dijelom kukuruzni vijenac, a dijelom zupčanik. Zupčanik jeste simbol krajnje desnice, koji krajnja desnica koristi kao okvir za druge simbole. Prvo je korišten u nacističkoj Njemačkoj³⁵. Ipak, pored svog nacionalizma, oni dijele antisemitizam i naklonost prema ličnostima iz

nacističkog perioda (uključujući Nedića), kao što su Dimitrije Ljotić i posebno Corneliu Codreanu, fanatični vođa Željezne garde (rumunska, nacistička saveznica, pravoslavno fašistička)³⁶.

Krajnje desničarska grupa „Srbska akcija“ je poznata po dijeljenju simbola i slika nacističkih ličnosti na svojoj društvenim mrežama

Ova fotografija je preuzeta sa društvenih mreža grupe „Фондација Јунак“, koja tvrdi da služi srpskim veteranima. Interesantno je da zastava Fondacije Junak prikazuje obrise Kosova, države na čiju teritoriju Srbija i dalje polaže pravo. Na krajnje lijevoj strani vidimo simbol kolovrata (lokalni naziv za simbol crnog sunca), iznad naziva srpske krajnje desničarske odjevne marke Serbon. Zastava desno je zastava krajnje desničarske grupe Pokret Kormilo, koja se bavi očuvanjem srpskog identiteta.³⁷

Simbol krajnje desničarske grupe „Srbska akcija“

³⁵ 'Monitoring Discriminatory Signs and Symbols in European Football' (London: Fare Network, 2016), https://www.farenet.org/wp-content/uploads/2016/10/Signs-and-Symbols-guide-for-European-football_2016-2.pdf.

³⁶ Ispanović, 'In a Belgrade Bar, "Forbidden" Books Fan Far-Right Flames', Detektor, 6 April 2022, <https://detektor.ba/2022/04/06/in-a-belgrade-bar-forbid-den-books-fan-far-right-flames/?lang=en>.

³⁷ 'Ultradesničarski pokreti odraz nacionalne frustracije: Kormilo', Autonomija (blog), 31 March 2022, <https://autonomija.info/voice-ultradesnicarski-pokreti-odraz-nacionalne-frustracije-kormilo/>.

Fotografija sa društvenih mreža grupe „Fondacija Junak“

Slijedeći poster, koji prikazuje maskiranog, naoružanog čovjeka ispred industrijske pozadine, iza koje se vidi crna runa Otal sa zelenim ivicama, kreirala je grupa Srpski front, čiji se amblem vidi u gornjem desnom uglu. Sam amblem vrijedi analizirati. Uz ime grupe, Srpski front, ispisano fontom u stilu runa, vide se dva keltska križa, po stilu slična onom koji koriste Beogradski nacionalisti. Ispod amblema se vidi željezni križ. Prema ADL-u, kada se željezni križ koristi izolovano, ne treba ga smatrati simbolom mržnje.³⁸ Međutim, kada se koristi s drugim simbolom, ovisno o tome koji je simbol u pitanju, to može biti simbol mržnje. U ovom slučaju, simbol koji je prikazan preko željeznog križa je umanjeni srpski grb sa dvoglavi orlom i četiri 'S'. Ovu konkretnu verziju srpskog grba koristila je kvislinška vlada i Hitlerova saveznica, koju su nacisti postavili u Beogradu tokom Drugog svjetskog rata, pod vođstvom generala Milana Nedića. Srpska krajnja desnica je u procesu rehabilitiranja ranije obeščašćenog Nedića.

Simbol kolovrata (lokalni naziv za simbol crnog sunca)

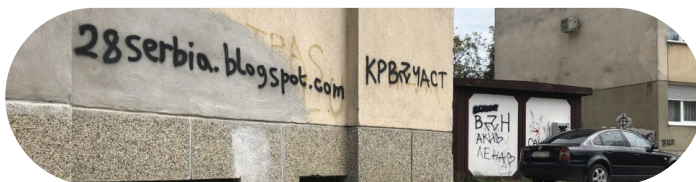
Poster krajnje desničarske grupe „Srpski Fron“

U pozadini postera velika je runa Otal, s dodanim 'stopama' na dnu usmjerenim prema gore. Tokom Drugog svjetskog rata, runa Otal je korištena na amblemu Glavnog ureda SS-a za rasu i naseljavanje, koji je bio odgovoran za održavanje rasne čistoće SS-a. Bio je to i amblem etničkih Nijemaca (Volksdeutsche) koji su djelovali u okviru 7. SS dobrovoljačke brdske divizije „Prinz Eugen“ koja je tokom Drugog svjetskog rata djelovala u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koju je podržavala nacistička Njemačka. I dalje je popularan simbol među globalnom krajnjom desnicom, usvojen kao dio njihovog pokušaja da rekonstruiraju mitsku „arijevsku“ prošlost. Širi kontekst iza samog postera je da se grupa Srpski front, zajedno sa nekoliko drugih lokalnih ekstremno desničarskih grupa, pozicionirala kao branilac životne sredine. Tekst na dnu postera glasi: „Sačuvaj Srbiju: Revolt protiv Rio Tinta!“ Ovo je bio odgovor na predloženi razvoj rudnika Rio Tinta (prikazan u vidu dimnjaka na posteru), koji bi veoma zagadio okolinu.

³⁸ 'Iron Cross | Hate Symbols Database | ADL', pristup 10. juna 2022., <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/iron-cross>.

Slijedeći poster, snimljen u Banja Luci, također kombinuje tradicionalni srpski nacionalizam sa globalnim ekstremno desničarskim motivima. Kao prvo, plakatom se slavi 9. januar, „Dan Republike Srpske” – praznik koji je u BiH proglašen nezakonitim. Na karti je prikazana Republika Srpska sa tekstem: „Sretan rođendan otadžbino [sic].” Ispod karte u sredini vidimo štit koji je koristila Nedićeva vlada, o čemu je bilo riječi na prethodnoj stranici. Najzanimljivije je da sa obje strane štita imamo riječi „Krv” i „Čast”. ‘Krv i čast’ je dobro poznati nacistički slogan (Blut und Ehre) koji je služio kao moto Hitlerove mladeži. Zatim ga je ponovo upotrijebila britanska krajnje desničarska grupa, koja je postala međunarodna rasistička krovna grupa skinheada³⁹, posebno prominentna u SAD-u⁴⁰. ADL međutim napominje da slogan više ne pripada nijednoj određenoj grupi. Sada se često koristi samo za izražavanje pripadnosti i simpatija prema ideologiji krajnje desnice.

Izveštaj novinarkе Detektora Nermine Kulogrije iz 2020. otkrio je još jedan primjer upotrebe serije grafita krajnje desnice u bh. gradu Prijedoru u Republici Srpskoj.⁴¹ Na prvoj fotografiji je izraz „Borba 18”, prevedena verzija imena „Combat 18”, naziva krajnje desničarske grupe u Velikoj Britaniji koja je tokom godina bila izuzetno nasilna. „18” u nazivu odnosi se na prvo i osmo slovo engleske abecede, A i H, za Adolfa Hitlera. Poznato je da je grupa prisutna u Srbiji.⁴²

Krajnje desničarski grafiti u Prijedoru

³⁹ 'Hate Symbol: Blood and Honour', ADL, 2022, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/blood-honour>.

⁴⁰ 'Blood and Honour', Southern Policy Law Centre, accessed 13 June 2022, <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/group/blood-honour>.

⁴¹ Nermina Kulogrija, 'Ultra-Right Groups Show Their Face in Bosnian Town', Detektor (blog), 12 May 2020, <https://detektor.ba/2020/05/12/desnicarske-i-neonacisticke-organizacije-neometano-isticu-simbole-u-prijedoru/?lang=en>.

⁴² 'Combat 18', Counter Extremism Project, 2022, <https://www.counterextremism.com/supremacy/combat-18>.

Obje ove fotografije u izvještaju Detektora sadrže izraze (na ćirilici) 'Krv' i 'Čast'. Pored keltskog križa, na obje fotografije se vidi i trokraka svastika, triskele ili triskelion, koja je, prema Antidifamacijskoj ligi, također drevni paganski simbol koji je usvojila krajnja desnica globalno kao simbol mržnje - i simbol koji se najčešće povezuje i sa sloganom „Krv i čast“, ali preciznije, sa mrežom neonacističkih skinheada „Blood and Honour“, koju je osnovao frontmen krajnje desničarskog benda Screwdriver, Ian Stuart Davidson. Aktivna je međunarodno i može se naći u gotovo svakoj evropskoj zemlji⁴³. Na drugoj fotografiji se triskele vidi između slova 'B' i 'H' - inicijala grupe na engleskom. Blogovi koji se reklamiraju na zidu (sada uklonjeni) sadržavali su dolje navedenu fotografiju bosanskih Srba u Prijedoru kako paradiraju sa fašističkim, islamofobičnim transparentima.

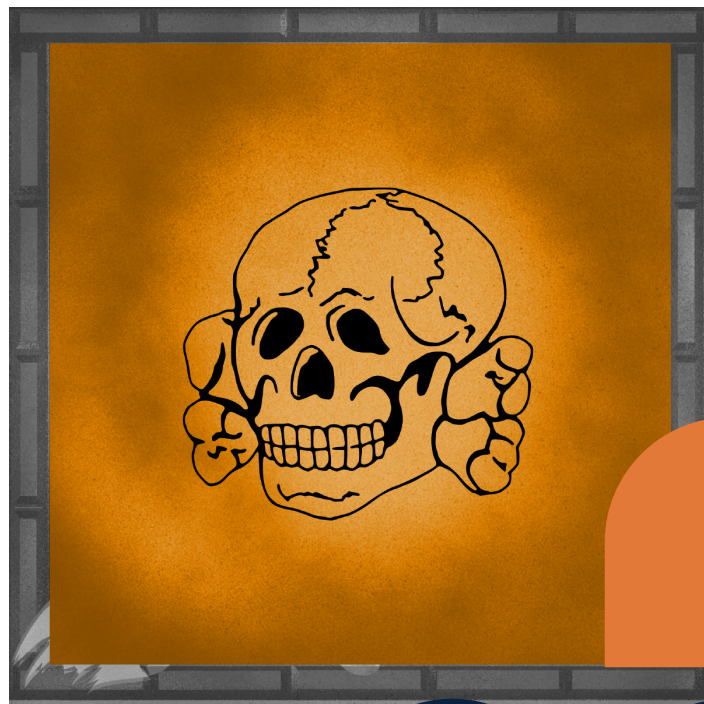

Fotografija mladića sa krajnje desničarskim simbolima i islamofobičnim transparentom

Ova fotografija savršeno spaja simboliku lokalnih i globalnih pokreta krajnje desnice. Tu je internacionalizirani transparent „Krv i čast“, srpska zastava sa istim sloganom i frazom „Borba 18“. U centru je Nedićeva zastava, koja podsjeća na Srbiju iz vremena nacizma. Uz islamofobični transparent (sentiment krajnje desnice širom Evrope), mladići nose „Totenkopf“ maske. Totenkopf na njemačkom znači lobanja. Tokom nacističke ere, Hitlerov Schutzstaffel (SS) usvojio je jedan poseban Totenkopf simbol. Nakon Drugog svjetskog rata ovaj simbol su usvojili neonacisti i bijeli suprematisti⁴⁴.

Triskele - trokraka svastika

Totenkopf maske predstavljaju lobanju

⁴³ 'Hate Symbol: Triskele', ADL, 25 May 2016, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/triskele>.

⁴⁴ 'Totenkopf | Center on Extremism', accessed 16 June 2022, <https://extremismterms.adl.org/glossary/totenkopf>.

Krajnje desničarski grafiti u Prijedoru

Još u januaru 2022. godine uočeno je više krajnje desničarskih grafita, ponovo u Prijedoru. Parola „Krv i čast“ je ispisana sprejom na nekoliko različitih lokacija u gradu, zajedno sa sloganom „Nož, Žica...“ (vidi dolje). Ovaj put, međutim, grafiti su malo direktniji, sa svastikom i keltskim križom. U drugom izvještaju Detektora, novinar Aleksandar Drakulić je dokumentirao ovu fotografiju na kojoj se vidi svastika, uz keltski križ i brojeve „14“ i „88“. ⁴⁵ Oba ova broja su od značaja za krajnju desnicu. Broj '88' je numerički kod bijelih suprematista za „Heil Hitler“. H je osmo slovo abecede, dakle 88 = HH = Heil Hitler. ⁴⁶ Broj '14' odnosi na slogan od 14 riječi koji je skovao bijeli suprematist, David Lane: „We must secure the existence of our people and a future for white children“ („Moramo osigurati postojanje našeg naroda i budućnost bijele djece“). Ovaj slogan mržnje je nevjerovatno popularan među krajnje desničarskim grupama širom svijeta ⁴⁷.

Srpski nacionalistički simboli

Gore navedeno ukazuje na to da, u određenoj mjeri, vidimo sve veću upotrebu simbola globalne krajnje desnice pored tradicionalnih simbola srpskog nacionalizma.

Četnički pokret ostaje važan dio srpskog nacionalističkog identiteta. Na crnoj zastavi sa lobanjom i ukrštenim kostima je fraza: „Za kraja i otadžbinu“ - i - „Sloboda ili smrt“. Sam četnički pokret i dalje je veoma živ i ima članove širom Republike Srpske i Srbije, gdje se ovaj transparent često ističe na skupovima i demonstracijama nacionalista.

Crna zastava sa lobanjom i ukrštenim kostima je simbol četničkog pokreta

Smurf is a newly-adopted symbol of Serb nationalists in Montenegro. Picture taken in Kula, Serbia.

Ova fotografija, snimljena u Kuli, u Srbiji, zanimljiva je iz dva razloga. Kao prvo, srpski krst, koji se vidi u prvom planu, ukazuje na nacionalistički karakter murala. Prominentni prikaz Štrumpfa je (pomalo čudno) novousvojeni simbol srpskih nacionalista u Crnoj Gori. Simbol je postao popularan tokom nedavnih političkih nemira između Srbije i Crne Gore, kada je Beograd nastojao da ponovo uspostavi svoju kontrolu nad zemljom. Nije sigurno, kako je lik iz crtanog filma usvojen, ali se pokazao kao veoma popularan.

⁴⁵ Aleksandar Drakulić, 'Novi neonacistički i desničarski grafiti u Prijedoru', Detektor, 13 January 2022, <https://detektor.ba/2022/01/13/novi-neonacisticki-i-desnicarski-grafiti-u-prijedoru/>.

⁴⁶ 'Hate Symbol: 88', ADL, accessed 17 June 2022, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/88>.

⁴⁷ 'Hate Symbol: 14 Words', ADL, 20 October 2016, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/14-words>.

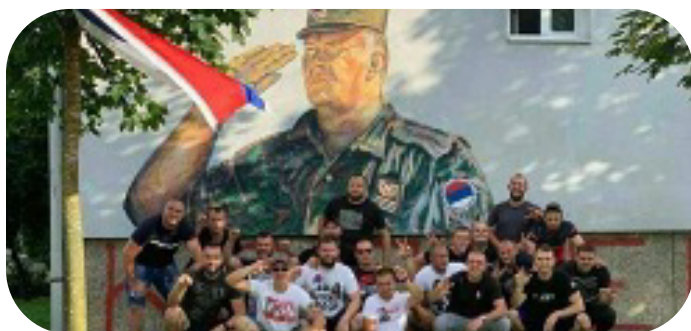

Nacionalistički grafit u Srbiji

Nacionalistički grafiti se, međutim, ne oslanjaju na opskurnu simboliku tako često kao što to čini globalna krajnja desnica. Često, kao u poruci na grafitu desno, poruka je direktnija: „Jebem li vam majku tursku“ („Turčin“ je rasistički epitet kojim srpski nacionalisti opisuju balkanske muslimane). Lik iznad teksta je vjerovatno jedan od najbrutalnijih vođa četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu, Konstantin Pećanac, koji je u konačnici svoju frakciju naveo na to da intenzivno sarađuje s okupatorskim nacističkim snagama, boreći se čak i protiv drugih četničkih jedinica, onih koje su ostale lojalne odsutnom srpskom kralju. Ubili su ga drugi četnici 1944. godine, ali ga trenutno rehabilitiraju.

Podrška počiniocima genocida je također izuzetno česta u Srbiji i područjima BiH u kojima dominiraju Srbi. Murali poput ovog prikazanog u nastavku mogu se naći na najmanje dvadeset lokacija širom Srbije i područja BiH u kojima dominiraju Srbi. Na ovoj fotografiji, snimljenoj 2020. godine, vidi se mural Mladića naslikan na jednoj strani osnovne škole u Bosanskoj Gradišci, u Republici Srpskoj. Mladići ispred murala pozdravljaju sa tri prsta, još jedan srpski nacionalistički simbol. Uz slavljenje osuđenih zločinaca negira se i genocid, posebno u Srebrenici. Na slijedećoj fotografiji prikazan je billboard koji se nalazi izvan grada Rogatice u Republici Srpskoj. Tekst jednostavno glasi: „Nije bilo. Mi znamo.“ Značenje je jasno: Srebrenica nije bila genocid.

Međutim, ne ograničava se samo na poricanje. Srpski nacionalisti često iskazuju određeni trijumfalizam u vezi sa genocidom u Srebrenici, što se može vidjeti na pomalo zagonetnom transparentu ispod, istaknutom na tribini fudbalskog stadiona na Banjici u Beogradu 2012. godine.

Tekst na vrhu glasi „Rešite rebus“, a zatim su prikazani nož, pa žica. Zatim, hemijski simbol za srebro, Ag, i crtež oka, sa istaknutom zjenicom (zenica na srpskom dijalektu). Kada se spoje ove dvije riječi mogu da se koriste da bi se otprilike formirala riječ „Srebrenica“. Riječi nož i žica kombiniraju se su u skandiranju: „Nož, Žica, Srebrenica“, što često pjevaju srpski nacionalisti, posebno na sportskim manifestacijama.

Podrška počiniteljima genocida na fudbalskoj utakmici

Podrška genocide na billboardu u Rogatici

7.3. Hrvatska krajnja desnica

Kao i u prethodnom dijelu, izraz „hrvatska krajnja desnica“ odnosi se na sva mjesta na kojima se pojavila aktivnost hrvatske krajnje desnice, prvenstveno u Hrvatskoj i područjima BiH u kojima dominiraju Hrvati. Za razliku od obje prethodno spomenute zajednice krajnje desnice, u hrvatskoj krajnjoj desnici prisutno je malo ideološke složenosti i kognitivne disonance koje prve dvije grupe koriste. To se ogleda u njihovoj simbolici, koja besprijeckorno spaja nacističku i ustašku simboliku. Tokom cijelog procesa istraživanja bilo je malo dokaza o bilo kakvom idejnom sukobu ili kontrastu, čak ni podsvjesnom, između globalne krajnje desnice i hrvatske krajnje desnice. Slijedeće poglavlje je stoga nešto kraće, jer je potrebno manje objašnjenja. Također je zanimljivo slijedeće napomenuti za hrvatsku krajnju desnicu:

a) ne oslanja se posebno na savremenu krajnje desničarsku simboliku, uz korištenje opskurnih paganskih, nordijskih simbola, ali je u svojoj preferenciji za svastiku otvorenija i konfrontativnija (posebno u BiH).

b) nema širok spektar vlastite simbolike i ideologije iz perioda prije Drugog svjetskog rata, ali se, naročito kada je riječ o grafitima i drugim sličnim kulturnim prikazima, oslanja na zatvoreni povezani skup simbola, od kojih je svaki prvenstveno vezan za NDH.

Pozadina

Ideološko porijeklo i naslijeđe hrvatske krajnje desnice mnogo je jasnije i lakše pratiti (i razumjeti). Kao što je ranije spomenuto, hrvatska krajnje desničarska tradicija čvrsto je uspostavljena kroz savez s nacističkom Njemačkom za vrijeme Drugog svjetskog rata (iako bi neki mogli tvrditi, da je to bilo i ranije). U tom periodu Hrvatska je bila poznata kao Nezavisna Država Hrvatska, čiji inicijali - NDH - i dalje zauzimaju važno mjesto u savremenoj simbolici krajnje desnice.

U NDH je vladala klerofašistička grupa po imenu Ustaše. Brutalnost njihove vladavine, koja je zahvatala većinu Hrvatske i BiH, detaljno su opisali historičari poput Ive Goldsteina⁴⁸. Ustaški režim je bio krajnje barbarski, ubio je hiljade Roma i Jevreja. Primarna meta njihove mržnje bili su Srbi iz regije, kojih su ubili desetine hiljada, prije svega u koncentracionom logoru Jasenovac.

Velik dio njihove simbolike, t.j. propagandni materijal, uveliko je crpljen iz nacističkog miljea, bez ikakve autentičnosti, ali i danas ostaje popularan među hrvatskom krajnjom desnicom.

Na kraju rata, Ustaše i drugi civili i simpatizeri koji su bježali od nadolazeće Jugoslovenske i Crvene armije, pokušali su pobjeći na teritoriju Austrije koju su držali Britanci. Zabranjen im je ulazak i okupili su se na slovensko-austrijskoj granici u Bleiburgu. Tamo su ih zarobili partizani i mnogi su masakrirani. Ovaj događaj

je zauzeo mitologizirano mjesto u hrvatskom nacionalističkom diskursu kao hrvatski „Križni put“.

Nakon Drugog svjetskog rata, pobjedničke jugoslovenske vlasti zauzele su izuzetno tvrdnu liniju prema znacima nacionalizma bilo koje vrste. Hrvatski fašizam održala je u životu prvenstveno njihova velika dijaspora, koja je duboko simpatizirala Ustaše⁴⁹. I zaista, između 1962. i 1982., hrvatski krajnje desničarski teroristi iz dijaspore su vodili nasilnu, često ubilačku terorističku kampanju protiv jugoslovenske države⁵⁰.

Ni u Jugoslaviji taj osjećaj nije potpuno zamro, već je ostao skriven, njegovan je i opravdavan uspomenu na Bleiburg.

Kada se Jugoslavija raspala i hrvatsko društvo pokušalo da se reorganizira nakon desetljeća socijalističkog centralizma, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), pod vodstvom Franje Tuđmana, pojavila se kao najjača, najpopularnija politička stranka - vođena na platformi hrvatskog nacionalizma. Mnogi „nacionalisti na daljinu“⁵¹. Mnogi „nacionalisti na daljinu“⁵², poput Gojka Šuška, vratili su se iz dijaspore da podrže novog predsjednika. Simboli i retorika NDH oživjeli su kako je, zauzvrat, kao odgovor rasla i srpska nacionalistička retorika.

Nakon ratova 1990-ih, nakon kojih je Hrvatska ponovno stekla nezavisnost, izrasla je kultura permisivnosti prema naslijeđu Drugog svjetskog rata i prema ustaškom naslijeđu - na čelu čega je posebno bio Tuđman, koji je objavio knjigu (Bespuća povijesne zbiljnosti), u kojoj ne samo da umanjuje ozbiljnost ustaških zločina u Jasenovcu, nego i negira holokaust. Nacionalistički HDZ je, uz kratke prekide, od svog osnivanja zadržao vlast. Dijaspore je također nastavila da služi kao izvor nacionalizma⁵³.

⁴⁸ Ivo Goldstein, *Jasenovac* (Zagreb: Fraktura, 2018).

⁴⁹ David Bruce MacDonald, *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*, *New Approaches to Conflict Analysis* (Manchester; New York: New York: Manchester University Press; Distributed exclusively in the USA by Palgrave, 2002). p135

⁵⁰ Mate Nikola Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism during the Cold War*, *Central European Studies* (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2020).

⁵¹ Adis Maksić, *Ethnic Mobilization, Violence, and the Politics of Affect: The Serb Democratic Party and the Bosnian War*, 1st ed. 2017 (Cham: Springer International Publishing: Imprint: Palgrave Macmillan, 2017), <https://doi.org/10.1007/978-3-319-48293-4>. p80

⁵² Zlatko Skrbiš, *Long-Distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities* (Routledge, 2017), <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=1550431>.

⁵³ Rodolfo Toè, 'Bosnia MPs Try to Change Mostar's Ustasa Street Names', *Balkan Insight*, 23 June 2016, <https://balkaninsight.com/2016/06/23/streets-in-mostar-celebrate-nazi-collaborationists-06-23-2016/>.

Ključne ideje/ideologije

Ključni elementi savremene krajnje desnice u Hrvatskoj i područjima BiH u kojima dominiraju bosanski Hrvati su:

- 1) Antisemitizam
- 2) Mržnja prema Srbima (uključujući veličanje ustaških pokolja Srba u Drugom svjetskom ratu)
- 3) U novije vreme, islamofobija
- 4) Mržnja prema Romima
- 5) Mržnja prema imigrantima
- 6) Homofobija

Tokom godina, hrvatski krajnje desničarski sentiment konsolidirao se među navijačkim klubovima raznih sportskih grupa, posebno među nogometnim navijačima, ali i u akademskoj zajednici, politici i medijima. Fizički se izražava na slijedeće načine:

- a) Grafiti (primjeri slijede dolje)
- b) Nazivi ulica, trgova i mjesta (i u BiH⁵⁴ i u Hrvatskoj⁵⁵)
- c) Domaći članci na Wikipediji (koji negiraju ustaško naslijeđe⁵⁶)
- d) Hrvatska katolička dogma, službe i publikacije (kao što su mise za ustaškog vođu Antu Pavelića⁵⁷)
- e) Fudbalsko skandiranje⁵⁸, transparenti⁵⁹ i druge aktivnosti (kao što je svastika oslikana na fudbalskom terenu za jednu međunarodnu utakmicu⁶⁰)
- f) Oštećivanje i uništavanje obilježja i spomenika vezanih za partizane ili Drugi svjetski rat, u znak sjećanja na Jevreje, Srbe i/ili Rome. (Na primjer, nedavno dramatično uništenje Partizanskog groblja u Mostaru, vidi dolje)
- g) Akademске publikacije (vidi npr. publikaciju knjige iz 2021., elegantno naslovljene: *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori: geostrateška točka velikosrpske politike i propagandni pokretač njezina širenja prema zapadu*⁶¹, koja negira realnost Jasenovca)

h) Krajnje desničarski mediji. Hrvatska krajnja desnica sudjeluje i poznata je u mnogim svjetskim ekstremno desničarskim medijima. U hrvatskim medijima, posebno tabloidi, često u najboljem slučaju nerado kritiziraju krajnju desnicu, a u najgorem otvoreno je simpatiziraju.⁶² Na TV-u, najpopularnija krajnje desničarska ličnost je televizijski voditelj Velimir Bujanec čija se emisija Bujica emituje na nekoliko lokalnih TV stanica. Emisija je oaza za krajnje desničarske stavove, a među Bujančevim gostima su bili svi hrvatski krajnji desničari, kao i nekoliko mainstream političkih ličnosti poput bivše predsjednice Kolinde Grabar-Kitarović⁶³.

i) Popularna kultura (vidi na primjer popularne, proustaške pjesme Marka Perkovića „Thompsona“, uspješnog hrvatskog pjevača).

j) Krajnje desničarske političke stranke i njihova retorika, vidi npr. posljednje izbore na kojima se krajnje desničarska stranka Domovinski pokret, predvođena bivšim članom HDZ-a Miroslavom Škorom, pokazala kao nevjerovatno popularna (iako nije dobio izborne rezultate kojima se nadao). „Ako možete flertovati sa ili ovih dana biti otvoreno proustaški, dobit ćete veliki broj glasova“, rekao je tada jedan hrvatski politikolog⁶⁴. U Hrvatskoj su u vrijeme pisanja ovog teksta aktivne tri krajnje desničarske stranke: Hrvatska stranka prava (HSP); Hrvatska čista stranka prava (HČSP) i Autohtona - Hrvatska stranka prava (AHSP). Međutim, moglo bi se naglasiti da ove grupe imaju mali izborni uspjeh. To je, prema nekim analitičarima, zato što se glavna politička stranka u Hrvatskoj, HDZ, pomakla desno da zauzme prostor koji su prethodno zauzimale gore navedene stranke.

k) Online grupe: kao i kod srpske i bosanske krajnje desnice, internet igra ključnu ulogu u omogućavanju hrvatskoj krajnjoj desnici da se izrazi. U nedavnom izvještaju Inicijative Resonant Voices navodi se da je najmanje 10.000 korisnika u Hrvatskoj barem jednom objavilo neki ustaški sadržaj na Facebooku⁶⁵.

⁵⁴ Vladislavjević, 'Croatian Street Names Still Bear Names of WWII Fascists', Detektor (blog), 10 April 2021, <https://detektor.ba/2021/04/10/croatian-street-names-still-bear-names-of-wwii-fascists/?lang=en>.

⁵⁵ Sven Milekić, 'Croatia Wikipedia Alters Jasenovac Camp Entry Again', BIRN, 29 August 2018, <https://balkaninsight.com/2018/08/29/croatia-wikipedia-further-disputes-research-on-jasenovac-camp-08-29-2018/>.

⁵⁶ Sven Milekić, 'Memorial Mass for Croatian Nazi Slammed as "Disgrace"', Balkan Insight, 30 December 2014, <https://balkaninsight.com/2014/12/30/memorial-service-for-croat-fascist-dictator-condemned/>.

⁵⁷ Florian Bieber, 'Ready for the Homeland? Simunic and a Bit of Normal Fascism', Balkan Insight, 21 November 2013, <https://balkaninsight.com/2013/11/21/ready-for-the-homeland-simunic-and-a-bit-of-normal-fascism/>.

⁵⁸ Darko Janjević, 'Croatian Fans Detained over Vulgar Anti-Serbian Banner', Deutsche Welle, 12 June 2020, <https://www.dw.com/en/croatian-fans-detained-over-vulgar-anti-serbian-banner/a-53792729>.

⁵⁹ Doug Bolton, 'Croatia Apologises for Massive Football Pitch Swastika', The Independent, 13 June 2015, <https://www.independent.co.uk/sport/football/european/croatia-apologises-after-swastika-displayed-on-the-pitch-during-euro-2016-qualifier-10317752.html>.

⁶⁰ Stipo Pilić and Blanka Matković, *Jasenovac i poslijeratni jasenovački logori: geostrateška točka velikosrpske politike i propagandni pokretač njezina širenja prema zapadu*, Drugo (nepromijenjeno) izdanje, 61 Samostalni istraživački projekt Hrvatska povijest Serija Jasenovac, knjiga 6 knjiga 1 (Zagreb: Hrvatska družba povjesničara 'Dr. Rudolf Horvat', 2021).

⁶² Vedran Obućina, 'International Policy Analysis: Right-Wing Extremism in Croatia' (Friedrich Ebert Stiftung, 2012), <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09346.pdf>, p.3, 9.

⁶³ Marija Ristic et al., 'Far-Right Balkan Groups Flourish on the Net', Resonant Voices, 5 May 2017, <https://resonantvoices.info/far-right-balkan-groups-flourish-on-the-net/>.

⁶⁴ Valery Hopkins, 'Croatia's Nationalist Revival Points to Role for Far-Right', Financial Times, 3 July 2020, [Online] edition, <https://www.ft.com/content/2a3a4601-ec1-41ef-8c22-171471e176e6>.

⁶⁵ Marija Ristic et al., 'Far-Right Balkan Groups Flourish on the Net', Resonant Voices, 5. maj 2017., <https://resonantvoices.info/far-right-balkan-groups-flourish-on-the-net/>.

Globalna krajnja desnica u Hrvatskoj

S obzirom na pojavu Hrvatske u srednjoj Evropi kao „legla hiper-nacionalizma“⁶⁶, što je dopušteno djelovanjem svih, od nogometnih navijača do predsjednika, ne čudi što su različiti globalni ekosistemi krajnje desnice usko povezani s hrvatskim ekosistemom. U nedavnim izvještajima je navedeno kako ukrajinska krajnja desnica i hrvatska krajnja desnica razvijaju sve bliskije odnose⁶⁷ i kao što su srpski dobrovoljci otišli da se bore uz Ruse u istočnoj Ukrajini, tako su i hrvatski dobrovoljci otišli da se pridruže ukrajinskim snagama koje se bore protiv Rusa. Nedavno su političke ličnosti u Hrvatskoj nastojale uspostaviti veze s krajnjom desnicom u drugim lokalnim zemljama, uključujući Mađarsku, Bugarsku, Estoniju i Latviju. U sklopu tog napora osnovana je stranka poznata kao 'Generacija obnove', koja se ugleda na američki 'Alt-Right'⁶⁸. (alternativna desnica). Nedavno su se na demonstracijama pojavile zastave drugih evropskih partija krajnje desnice.⁶⁹

Rezultati

Što se tiče grafita, murala, transparenta itd., krajnja desnica u Hrvatskoj i područjima BiH, u kojima dominiraju bosanski Hrvati, ne osjeća potrebu da pribjegava misterioznim simbolima koje opća populacija rijetko razumije. Njihov pristup je često direktniji.

Slijedeće fotografije snimljene su u Mostaru, tokom nekoliko godina, na mjestu Partizanskog groblja. Mostar se nalazi u Hercegovini i najveći je grad te regije. U Hercegovini živi značajna populacija bosanskih Hrvata, a mnogi od vodećih ustaša bili su iz Hercegovine. Pošto su partizani bili glavni neprijatelji ustaša tokom Drugog svjetskog rata, malo je naklonosti prema partizanskim spomenicima. Ovaj u Mostaru se redovno skrnavi, što se može vidjeti u nastavku.

Krajnje desničarski grafiti na Partizanskom groblju u Mostaru

Ova fotografija, snimljena na Partizanskom groblju u Mostaru, spaja nacističke svastike sa ustaškim simbolom, slovom 'U' sa križem na vrhu. S jedne strane poruka "Ustaše Mostar" označava da je ustaški (mentalitet) još uvijek s ponosom prisutan u Mostaru.⁷⁰ Balija je izrazito rasistički izraz koji za Bošnjake koriste i srpski i hrvatski nacionalisti. Ustaški pokret je tokom Drugog svjetskog rata prvobitno gajio simpatije prema Bošnjacima i zaista se jedan broj Bošnjaka pridružio Ustašama i učestvovao u njihovoj brutalnosti. Većina Bošnjaka je ipak bila protiv Ustaša, a samo manjina ih je podržavala. Međutim, stav hrvatskih nacionalista se promijenio tokom posljednjeg rata, kada su pokušali da izgrade svoju nezavisnu mini državu od teritorija BiH tokom 1990-ih godina. To je dovelo do brutalnog sukoba u Mostaru, u kojem su hrvatske oružane snage bombardovale grad i ubijale Bošnjake u pokušaju da zauzmu grad. Zarobljeni Bošnjaci držani su u koncentracionim logorima, često zajedno sa Srbima. Od tada hrvatska krajnja desnica Bošnjake (i muslimane) označava kao neprijatelja, što pokazuju grafiti. Na fotografiji ispod se još jednom vidi skrnavljenje spomenika, sa novim grafitima preko starih. Tekst glasi „Tito je mrtav“.

⁶⁶ 'Croatia Key to Ukrainian Far-Right's International Ambitions', Balkan Insight (blog), 18 July 2019, <https://balkaninsight.com/2019/07/18/croatia-key-to-ukrainian-far-rights-international-ambitions/>.

⁶⁷ Hikmet Karčić, 'The Balkan Connection: Foreign Fighters and the Far Right in Ukraine', New Lines Institute, 1 May 2020, <https://newlinesinstitute.org/eurasia/the-balkan-connection-foreign-fighters-and-the-far-right-in-ukraine/>

⁶⁸ Patrick Strickland, 'Croatia's "Alt Right": A Dangerous Group on the Margins', AlJazeera, 17 March 2018, <https://www.aljazeera.com/news/2018/3/17/croatias-alt-right-a-dangerous-group-on-the-margins>.

⁶⁹ 'US Embassy Condemns Far-Right March With US Flag in Croatia', AP / VOA, 27 February 2017, <https://www.voanews.com/a/us-embassy-condemns-far-right-march-us-flag-croatia/3741884.html>.

⁷⁰ A.S., Natpisi "Gazi balije", "Ustaše Mostar" i "Balije u provalije" osvanuli na Partizanskom groblju u Mostaru, 15 February 2020, Faktor, <https://faktor.ba/vijest/natpisi-gazi-balije-ustase-mostar-i-balije-u-provalije-osvanuli-na-partizanskom-groblju-u-mostaru/70476>

Krajnje desničarski grafiti sa Partizanskog groblja u Mostaru

Ova fotografija, također s Partizanskog groblja, pokazuje još više grafita krajnje desnice. Poruke na gornjoj ploči je teško dešifrirati, ali ne i keltski križ. Na donjem panelu je poruka „Pratimo vas“. Nedavno je svih nekoliko stotina nadgrobnih spomenika na Partizanskom groblju uništeno u toku jedne noći, što pokazuje da napad nije bio incident, već dio većeg organiziranog pokreta.

Analitičari su utvrdili da neke pristalice fudbalskog kluba bosanskih Hrvata, Zrinjski, sa sjedištem u Mostaru imaju krajnje desničarsku ideologiju i veze s drugim ekstremno desničarskim pokretima kao što je vojni bataljon AZOV u Ukrajini.⁷¹

Krajnje desničarski grafiti

Ustaški pozdrav „Za dom, spremni“ se može naći na mnogim zidovima širom Hrvatske i područja u BiH u kojima dominantno žive bosanski Hrvati

Izraz „Za dom spremni“ - ZDS, ustaški pozdrav iz Drugog svjetskog rata, može se naći na mnogim zidovima širom Hrvatske i područja BiH u kojima dominiraju bosanski Hrvati. Fotografija ispod, koju je Duško Marušić snimio u Dalmaciji za Slobodnu Dalmaciju, spaja ne samo ZDS, već i keltski križ, ustaški simbol i svastiku⁷².

Na slijedećoj fotografiji još jednom vidimo spajanje simbola hrvatske krajnje desnice i simbola globalne krajnje desnice. Grafit „Serbian Family Tree“ („Srpsko porodično stablo“) je slika kojom hrvatska krajnja desnica slavi ustaška ubistva Srba u Drugom svjetskom ratu.⁷³ Pored njega su 'SS munje' izvedene iz rune „sowilo“ ili „sunce“⁷⁴. Ovaj simbol je koristio SS, a i dalje je popularan znak globalne krajnje desnice.

Stapanje simbola hrvatske i globalne krajnje desnice

⁷¹ Nermina Kuloglija, "In Bosnian River Town, Far-Right Symbols and a Link to Ukraine", Detektor.ba, November 6, 2020, <https://detektor.ba/2020/11/06/in-bosnian-river-town-far-right-symbols-and-a-link-to-ukraine/?lang=en>

⁷² Davor Krile, 'Ustaški Pozdrav: Ima li zabrana 'Za dom spremni' šanse u Hrvatskoj? Stručnjak za 'Slobodnu': Ovo će samo razotkriti čuvere HDZ-ova pečata. Pupovac je definiran onom svojom izjavom...', Slobodna Dalmacija, 22 February 2022, <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/ima-li-zabran-a-za-dom-spremn-i-sanse-u-hrvatskoj-strucnjak-za-slobodnu-ovo-ce-samo-razotkriti-cuvere-hdz-ova-pecata-pupovac-je-definiran-onom-svojom-izjavom-1169714>.

⁷³ "Tko vješa Srbe na vrbe?", Antifašistički Vjesnik, 25 February 2017, https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/vijesti/3/Tko_vjesa_Srbe_na_vrbe_/125/

⁷⁴ 'Hate Symbol: SS Bolts', ADL, 2022, <https://www.adl.org/resources/hate-symbol/ss-bolts>.

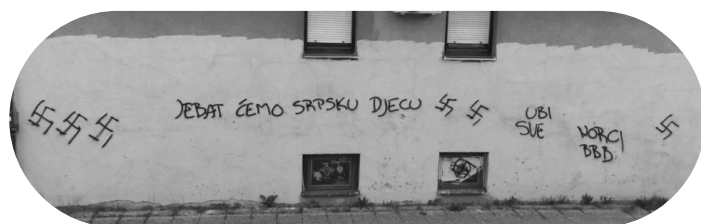
Na fotografiji ispod, koju je za index.hr⁷⁵ snimio Nikola Šolić, vidi se grupa navijača zagrebačkog navijačkog kluba Bad Blue Boys. Na transparentu (obratite pažnju na ustaški 'U' simbol) piše: „Jebat ćemo srpske žene i djecu“. Ovaj slogan se pojavljivao u nekoliko navrata - tako da nije riječ o jedinstvenom incidentu.⁷⁶

Grupa fanova zagrebačkog Dinama sa ustaškim banerom

Crna zastava paravojne postrojbe HOS

Krajnje desničarski grafiti u Hrvatskoj

Na gornjoj fotografiji se nejasno vide crne zastave HOS-a. Oznake HOS-a se obično povezuju s hrvatskom krajnjom desnicom jer je to bila oznaka Hrvatskih obrambenih snaga, paravojne postrojbe (koju su činili Hrvati, njemački/austrijski neonacisti, pa čak i neki Bošnjaci) za vrijeme rata u Hrvatskoj (1991-1995.). HOS je uveliko pozajmljivao simboliku NDH i ustaškog pokreta. Na primjer, logotip HOS-a obuhvata ustaški grb u sredini na plavom čvoru sličnom grbu NDH, uključujući i „Za dom spremni“. Skraćenica „HOS“ (Hrvatske obrambene snage) namjerno podsjeća na naziv vojske fašističke države NDH (Hrvatske oružane snage/HOS)⁷⁷.

⁷⁵ Davor Tomšić, 'Doznali Smo Nove Detalje o Gnjusnom Transparentu "Je*at Ćemo Srpske Žene i Djecu"', Index.hr, 12. juni 2020., <https://www.index.hr/vijesti/clanak/doznali-smo-nove-detalje-o-gnjusnom-transparentu-jeat-cemo-srpske-zene-i-djecu/2189915.aspx>.

⁷⁶ Goran Borković, 'Dogadaj Na Kustošiji Nije Izolirani Incident + Fotogalerija', Novosti, 13. juni 2022., <https://www.portalnovosti.com/jucerasnji-dogadaj-na-kustosiji-nije-izolirani-incident-fotogalerija#gallery-3>.

⁷⁷ Symbols of Croatian Fascism', no-ustasa.at, pristup 29. juna 2022., <https://www.no-ustasa.at/en/general-en/2836/the-austrian-authorities-and-the-ustasa-meeting-2/>.

Zaključak i preporuke

Iako simboli koje koristi krajnja desnica imaju korijene u prošlosti, na internetu se pojavljuje mnogo novih. Kao rezultat, ovo istraživanje je prikazalo samo najčešće korištene primjere. Uvođenje kodiranog govora mržnje i simbola je u porastu kako raste i javna rasprava o zakonskom sankcioniranju govora mržnje. Stoga je za očekivati da će više skrivenih simbola i poruka mržnje biti vidljivo kako na internetu tako i na terenu. Postoje grupe, kao što je Balkanska istraživačka mreža (BIRN), koje rade vrijedan posao u praćenju i javnom reagiranju na ideje krajnje desnice na Zapadnom Balkanu.

U pogledu nalaza ovog istraživanja treba uzeti u obzir sljedeće preporuke:

Zakonsko sankcioniranje simbola mržnje krajnje desnice.

Razvijanje i podržavanje resursa za prepoznavanje simbola mržnje, posebno u online sferi.

Uspostavljanje djelotvornih mjera intervencije protiv simbola mržnje online.

Izgradnja efikasne saradnju između agencija koje rade na cyber sigurnosti.

Organiziranje programa u obrazovnom sistemu za razvoj otpornosti među mladima.

Uspostava nacionalne specijalne jedinice za praćenje aktivnosti krajnje desnice u zemlji.

Podrška daljem istraživanju porijekla, trendova i budućih perspektiva ideologije krajnje desnice.

**KRAJNJE DESNIČARSKI
POKRETI I SIMBOLIKA NA
ZAPADNOM BALKANU:
PRIRUČNIK**

Dr. Hikmet Karčić

